

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ. ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ & ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2018-2019

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του Πετρακάκη Χ. Βασιλείου

Α.Μ.: 7340010318020

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΓΟΣ ΠΟΥ ΡΥΘΜΙΖΟΥΝ ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

Επιβλέποντες

Μεντής Γ. Αν. Καθηγητής

Λύτρας Θ. Επ. Καθηγητής

Παπαρσενίου Π. Αν. Καθηγήτρια

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2019

Copyright © , **Πετρακάκης Χ. Βασίλειος, Σεπτέμβριος 2019**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Στην αγαπημένη μου γιαγιά, Αλίκη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ
- II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ
- III. ΓΟΣ – ΝΕΑ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ
- IV. Η ΟΔΗΓΙΑ 93/13 ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΝΟΜΟ 2251/1994
- V. ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΗ ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΑ - Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ
- VI. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑΣ ΩΣ ΕΞΕΧΟΥΣΑ ΑΡΧΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΓΟΣ
- VII. Η ΔΙΧΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ ΤΟΥ Ν. 2251/1994
- VIII. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΔΕΕ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ
- IX. Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΙ ΜΟΝΟ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΟ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΤΙΜΗΜΑΤΟΣ Ή ΚΑΘΕ ΣΧΕΤΙΚΟ ΟΡΟ ΜΕ ΠΙΘΑΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ;
- X. Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΠΑΡΟΧΗΣ
- XI. Η ΣΥΝΕΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΠΟΥ ΡΥΘΜΙΖΟΥΝ ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΟΡΩΝ
- XII. ΕΙΔΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
  - A) ΡΗΤΡΕΣ ΠΡΟΕΞΟΦΛΗΣΗΣ ΣΕ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ
  - B) ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΔΑΝΕΙΩΝ ΣΕ ΞΕΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ
  - Γ) ΜΟΝΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΥΜΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΕΠΙΤΟΚΙΟΥ-ΕΙΔΙΚΑ Ο ΟΡΟΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΗΔΕΝΙΚΟΥ EURIBOR ΣΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΠΟΥ Ο ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΥΤΟΣ ΕΜΦΑΝΙΖΕΙ ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΤΙΜΗ.
- XIII. Η ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΗ ΤΙΜΟΛΟΓΗΣΗ ΑΠΟ ΠΛΕΥΡΑΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ
- XIV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ
- XV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ήταν Αύγουστος του 2004 όταν ο τυφώνας Charley χτύπησε τις ανατολικές ακτές των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής σαρώνοντας τα πάντα στο πέρασμα του και προκαλώντας στις πολιτείες της Φλόριντα , της Βόρειας και της Νότιας Καρολίνας τον θάνατο πάνω από είκοσι ανθρώπων και οικονομικές ζημιές ύψους άνω των δέκα δισεκατομμυρίων δολαρίων. Παράλληλα , όμως, άνοιξε την πόρτα σε παράλογες υπερτιμολογήσεις προϊόντων. Σακούλες πάγου και οικιακές γεννήτριες ήταν μερικά μόνο από τα προϊόντα, οι τιμές των οποίων, είδαν από τη μία μέρα στην άλλη οι Αμερικανοί πολίτες να εκτοξεύονται. «Μετά τη θύελλα ήρθαν τα αρπακτικά» έγραψε η εφημερίδα USA Today. Στην πολιτεία της Φλόριντα υπήρχε ένας νόμος για την αισχροκέρδεια, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή. Τότε ήταν όμως που πολλοί έγκριτοι οικονομολόγοι υποστήριζαν δημοσίως, ότι ο νόμος αυτός ήταν άτοπος και άστοχος. Στις κοινωνίες της αγοράς , όπως κατεξοχήν είναι η αμερικάνικη, οι τιμές καθορίζονται από την προσφορά και τη ζήτηση. Δεν υπάρχει καμία δίκαιη τιμή, όπως πίστευαν οι φιλόσοφοι στα μεσαιωνικά χρόνια. Τα επίπεδα των τιμών που τυχαίνει να έχει συνηθίσει κανείς δεν είναι ηθικώς ιερά και απαραβίαστα. Δεν είναι πιο σημαντικά ή πιο δίκαια από άλλες τιμές που ενδέχεται να ορίσουν οι συνθήκες της αγοράς. Τα επιχειρήματα των οικονομολόγων αυτών μπορούν να συνοψιστούν στα εξής δύο : πρώτον οι φιλελεύθερες αγορές προάγουν την κοινωνική ευημερία, αφού προσφέρουν κίνητρα στους πολίτες να δουλέψουν για να παρέχουν τα αγαθά που επιθυμούν άλλοι άνθρωποι και, δεύτερον , οι αγορές με αυτόν τον τρόπο σέβονται την ατομική ελευθερία και την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας ιδωμένη κυρίως ως οικονομική ελευθερία, αφού αφήνουν τα άτομα ελεύθερα να επιλέξουν αυτά τα ίδια την αξία που θα προσδώσουν στο κάθε προϊόν¹. Είναι όμως πράγματι έτσι ; Τα μέρη είναι πάντοτε ελεύθερα να καθορίσουν την αξία των αγαθών; Και αν στην περίπτωση των εξωγενών παραγόντων , όπως στο παράδειγμα του τυφώνα , η αποφαστική απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα είναι μάλλον πιο εύκολη, μπορούμε να πούμε το ίδιο και για τις περιπτώσεις εκείνες που ένα εκ των συμβαλλομένων μερών, ο Καταναλωτής κατά την έννοια του ενωσιακού δικαίου, παρουσιάζει απλώς γνωσιολογικό ή οργανωτικό έλλειμμα ; Μπορεί σε αυτές τις περιπτώσεις ο δικαστής να παρέμβει και να κρίνει την ορθότητα ή το δίκαιο του τιμήματος και της παροχής ή

---

¹ Βλ. Μ. J. Sandel , Δικαιοσύνη : Τι είναι το σωστό, σελ 11-14

μήπως αυτό βαίνει πέραν των αρμοδιοτήτων ή ακόμα και των δυνατοτήτων του; Και πως προσδιορίζεται το τίμημα και η παροχή στις σύγχρονες πολύπλοκες συναλλαγές; Αυτά και άλλα ερωτήματα θα μας απασχολήσουν στην παρούσα εργασία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Η ισοδυναμία της παροχής με την αντιπαροχή είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει θεωρητικούς και πρακτικούς του δικαίου αιώνες τώρα, από την εποχή ακόμα του ρωμαϊκού δικαίου, και συνεχίζει να δημιουργεί έριδες ακόμη και σήμερα. Στο κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο αρχικά επικρατούσε η ιδέα της απόλυτης ελευθερίας των συμβαλλομένων ως προς τον καθορισμό του τιμήματος². Μετριασμό στην κατάσταση αυτή, που συχνά οδηγούσε στην κατάρτιση δικαιοπραξιών καταφανώς αντίθετων στο κοινό περί δικαίου αίσθημα, αποτέλεσε ο θεσμός της *laesio enormis*³ που αναπτύχθηκε κατά την τελευταία περίοδο του ρωμαϊκού δικαίου. Σύμφωνα με το θεσμό αυτό, ο πωλητής ενός οικοπέδου είχε τη δυνατότητα να ακυρώσει την πώληση ή να ζητήσει τη συμπλήρωση του τιμήματος εφόσον η συμφωνηθείσα τιμή ήταν μικρότερη από το ήμισυ της αξίας του οικοπέδου. Η ιδέα ότι υπάρχει μια δίκαιη τιμή διαδόθηκε και κατά τους βυζαντινούς χρόνους, όπου ο θεσμός της *laesio enormis* επεκτάθηκε και στις πωλήσεις κινητών πραγμάτων. Τον μεσαίωνα, και υπό την επίδραση του κανονικού δικαίου⁴, του κοινοδικαίου αλλά και της αριστοτελικής προέλευσης φιλοσοφίας περί εξισωτικής ή αποκαταστατικής δικαιοσύνης, ο θεσμός αυτός επεκτάθηκε σε όλες τις συμβατικές μορφές, καθιστώντας έτσι την ισοδυναμία της παροχής με την αντιπαροχή απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκυρότητα τους. Διαμορφώθηκε, έτσι, η έννοια του δικαίου τιμήματος και της αγοραίας τιμής⁵ του πράγματος, ενός δηλαδή μεγέθους μεταβαλλόμενου κατά τόπο και χρόνο και ανάλογο με τις συνθήκες του ανταγωνισμού.

---

² Βλ. Δέλλιο , Προστασία II σελ. 351 , MAYER-MALY , FS Demelius (1973) σελ. 139 επ.

³ Βλ. Δέλλιο , Προστασία II σελ. 352 επ. , Παπανικολάου , Οι καταπλεονεκτικές δικαιοπραξίες, σελ 36 επ.

⁴ Κανονικό δίκαιο είναι η θεολογική επιστήμη που ερευνά επιστημονικά και εκθέτει συστηματικά το διαμορφωμένο μέσα στην Εκκλησία δίκαιο.

⁵ Βλ. αναλυτικότερα Παπανικολάου, Περί των ορίων της προστατευτικής παρέμβασης του δικαστή στη σύμβαση, Προς μία γενική θεωρία περί καταχρήσεως της συμβατικής ελευθερίας, σελ. 246 επ. και τον ΙΔΙΟ, Καταπλεονεκτικές δικαιοπραξίες (1983) σελ. 130 επ.

Αργότερα, μετά τον 16^ο αιώνα η φιλοσοφική αυτή ιδέα ατονεί εξαιτίας και της ανάπτυξης του φιλελευθερισμού και της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, ο θεσμός όμως της *laesio enormis* θα κατορθώσει να επιβιώσει και να εισαχθεί στις πρώτες μεγάλες κωδικοποιήσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα⁶. Το ζήτημα, βέβαια, του πότε η παροχή είναι δίκαιη –ειδικά μετά την βιομηχανική επανάσταση και την πολυπλοκότητα της διαδικασίας σχηματισμού των τιμών που αυτή επέφερε- ποτέ δεν κατέστη σαφές⁷ και αποτέλεσε σημείο τριβής και έντονων διαξιφισμών μεταξύ πολιτικών, νομικών και ηθικών φιλοσόφων. Η αδυναμία προσδιορισμού των κριτηρίων αυτών με τα οποία θα καθοριζόταν η δίκαιη τιμή οδήγησε σταδιακά το θεσμό σε αχρησία. Παρόλα αυτά, και ως αποτέλεσμα κοινωνικής κριτικής που ασκήθηκε στα προσχέδια του γερμανικού Αστικού Κώδικα υιοθετήθηκαν ορισμένες διατάξεις αναγκαστικού δικαίου που προβλέπουν ότι σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου η δυσαναλογία μεταξύ παροχής και αντιπαροχής προσλαμβάνει ανήθικο χαρακτήρα ή αντιτίθεται στην καλή πίστη επέρχεται η ακυρότητα της σχετικής δικαιοπραξίας ή η διορθωτική παρέμβαση του δικαστή. Ο ελληνικός αστικός κώδικας -που εν πολλοίς αποτελεί τέκνο του αντίστοιχου γερμανικού- ακολούθησε το παράδειγμα αυτό και θέσπισε αναγκαστικού (βλ. 179, 294, 388, 707, 764 ΑΚ) αλλά και ενδοτικού δικαίου διατάξεις (653, 682.1, 705.2, 371). Ωστόσο η επιλογή αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια γενικευμένη αναβίωση της *laesio enormis* και της αντικειμενικής ισοδυναμίας παροχής – αντιπαροχής καθώς για παράδειγμα στη διάταξη 179.2 ΑΚ, που αποτελεί και την κεντρική ρήτρα⁸, ο έλληνας νομοθέτης πέρα από το αντικειμενικό στοιχείο της φανεράς δυσαναλογίας των εκατέρωθεν παροχών έθεσε ως προϋπόθεση για την ενεργοποίηση της και μια σειρά από υποκειμενικά στοιχεία που πρέπει να συντρέχουν στο πρόσωπο του ζημιωθέντος – καταπλεονεκτούμενου (απειρία, κουφότητα, ανάγκη) προκειμένου να επέλθει η ακυρότητα της εν λόγω σύμβασης. Έτσι, η καταφανής δυσαναλογία μεταξύ των παροχών δεν επιφέρει δίχως άλλο την ακυρότητα της σύμβασης.

---

⁶ Πρωσικό ALR, γαλλικό Code Civil, αυστριακό ABGB

⁷ Έτσι Δέλλιος *Προστασία II* σελ 353, Παπανικολάου *Περί των ορίων* (1991) σελ 267-268, ο ΙΔΙΟΣ *Καταπλεονεκτικές δικαιοπραξίες* σελ 131, καθώς και Αρχανιωτάκης *Μεταβίβαση* σελ 267 όπου αναφέρει χαρακτηριστικά πως «αντικειμενική αγοραία αξία υπό καθεστώς οικονομικού φιλελευθερισμού, ουσιαστικά δεν μπορεί να υπάρξει»

⁸ Οι ΑΚ 294, 707, 764 κλπ. έχουν σαφώς έναντι αυτής περιπτώσιολογικό χαρακτήρα, ενώ και η ΑΚ 388 όπου μέσω του δικαιοπρακτικού θεμελίου αναδεικνύεται η ιδέα της αντικειμενικής ισοδυναμίας της παροχής με την αντιπαροχή, η ισοδυναμία αυτή δεν αναφέρεται στο στάδιο κατά τη σύναψη της σύμβασης, όπως εξετάζεται στην παρούσα, αλλά στη μεταγενέστερη διατάραξη της από παράγοντες εξωγενείς. Βλ και Δέλλιο *Προστασία II* σελ. 355 όπου παραπέμπει περαιτέρω σε Παπανικολάου, *Καταπλεονεκτικές* σελ 136 επ.

Το πεδίο του δικαίου που ασχολήθηκε εκτενέστερα με την παραπάνω προβληματική δεν είναι άλλο από το δίκαιο της προστασίας του καταναλωτή. Ο κλάδος αυτός του αστικού δικαίου αναπτύχθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ύστερα κυρίως από Κοινοτικές πρωτοβουλίες. Από πολύ νωρίς ο Κοινοτικός νομοθέτης αντιλήφθηκε, ότι για να λειτουργήσει η ενιαία αγορά αποτελεσματικά, οι καταναλωτές θα έπρεπε να εξοπλιστούν με ένα minimum προστασίας. Οι προπαρασκευαστικές επιτροπές που το 1975 ανέλαβαν την προσπάθεια για την δημιουργία μίας Οδηγίας «σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές» είχαν κατά νου πως οι καταναλωτές, ως κοινωνική ομάδα, εκκινούν από μια ασθενέστερη θέση έναντι των αντισυμβαλλομένων τους. Κυρίαρχη αιτία της κατάστασης αυτής είναι η αναμφισβήτητη πληροφοριακή ασυμμετρία που διέπει τις σχέσεις των δύο μερών. Το έλλειμμα σε κρίσιμες πληροφορίες που αφορούν τη σύμβαση καθιστά, έτσι, αναγκαία την παρέμβαση του νομοθέτη, ώστε να εξισορροπήσει τα αντιτιθέμενα μέρη. Η αρχική πρόταση των προπαρασκευαστικών επιτροπών, μάλιστα, δεν εξαιρούσε από τον έλεγχο καταχρηστικότητας τις ρήτρες εκείνες που αφορούν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης⁹. Η πρόταση αυτή όμως επικρίθηκε και δεν υιοθετήθηκε τελικώς, και έτσι στην παράγραφο 2 του άρθρου 4 της Οδηγίας 93/13, που εισήχθη και στην ελληνική έννομη τάξη με τον ν. 2251/1994, το κύριο αντικείμενο της σύμβασης εκφεύγει ρητά του ελέγχου καταχρηστικότητας.

Η διάταξη αυτή φαίνεται σε πρώτη φάση να μην αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης. Παρά ταύτα, δεν είναι λίγα τα προβλήματα που αναφέρονται αν εξετάσει κανείς διεξοδικότερα το ζήτημα. Πώς θα οριοθετηθούν οι όροι εκείνοι που ασκούν αποφασιστική επίδραση στην τιμή ή την αμοιβή ώστε να απαλλάσσονται από τον έλεγχο; Ποιο είναι το κύριο αντικείμενο της σύμβασης ειδικά στις ολοένα και συχνότερα μικτές ή άτυπες συμβάσεις που εμφανίζονται στη συναλλακτική πρακτική; Ειδικότερα στην ελληνική έννομη τάξη ανακύπτει και το εξής ζήτημα: ο νόμος 2251/1994 δεν ακολούθησε την Οδηγία και δεν περιέλαβε αντίστοιχη διάταξη του αρ. 4.2. Γεννάται έτσι το ερώτημα – και δεδομένου ότι η Οδηγία είναι ελάχιστης εναρμόνισης (αρ. 8) – μήπως ο έλληνας νομοθέτης συνειδητά δεν περιέλαβε την διάταξη αυτή με στόχο θέσει ενώπιον του δικαστικού ελέγχου όλες ανεξαιρέτως τις ρήτρες συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που ρυθμίζουν το τίμημα και την παροχή.

---

⁹ Πρόκειται για τις Προτάσεις, του 1990 ΕΕ C 243,28-09-1990 και του 1992 ΕΕ C 73, 24-03-1992

Στη συνέχεια της παρούσας έρευνας θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά αλλά και άλλα ειδικότερα εξετάζοντας τις αντιτιθέμενες απόψεις επί των ανωτέρω ζητημάτων σε θεωρητικό επίπεδο λαμβάνοντας υπόψη και τις νομολογιακές κρίσεις στην ελληνική και ευρωπαϊκή κυρίως έννομη τάξη.

ΓΟΣ- ΝΕΑ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

Προτού όμως ασχοληθούμε περισσότερο με τα παραπάνω ζητήματα κρίσιμο είναι να διευκρινισθεί η νομική φύση των ΓΟΣ αλλά και να οριοθετηθεί το υποκειμενικό πεδίο της Οδηγίας 93/13 και κυρίως του ν. 2251/1994 για την προστασία των καταναλωτών από καταχρηστικούς ΓΟΣ.

Η έννοια των ΓΟΣ ορίζεται νομοθετικά στο άρ. 2 §1 ν. 2251/1994. Η διάταξη αυτή προβλέπει ότι ΓΟΣ είναι οι γενικοί όροι *«που έχουν διατυπωθεί εκ των προτέρων για μελλοντικές συμβάσεις»* ανάμεσα σε προμηθευτές και καταναλωτές. Παράλληλα, η §10 του ίδιου άρθρου διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του τελευταίου, ορίζοντας ότι οι διατάξεις του εφαρμόζονται και για κάθε όρο σύμβασης, δηλαδή κάθε άλλο συμβατικό όρο, προδιατυπωμένο ή μη, που δεν αποτελεί ΓΟΣ με την ανωτέρω έννοια, *ο οποίος δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης*. Ακόμη, η διάταξη προσθέτει ότι, ένας όρος θεωρείται ότι δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, όταν ο καταναλωτής δεν μπόρεσε να επηρεάσει το περιεχόμενό του. Όπως προκύπτει από τη διατύπωση του νόμου, η διάταξη του άρ. 2 ν. 2251/1994, ως αυτή ισχύει σήμερα μετά τις τροποποιήσεις και συμπληρώσεις από τους νόμους 2741/1999, 3587/2007 και 4512/2018, *πραγματεύεται τα ζητήματα δικαστικού ελέγχου όλων των όρων των καταναλωτικών συμβάσεων που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης*. Επειδή, όμως, τους κατεξοχήν μη διαπραγματεύσιμους όρους αποτελούν οι προδιατυπωμένοι όροι μαζικής χρήσης, οι λεγόμενοι Γενικοί Όροι Συναλλαγών, η σχετική με το άρ. 2 προβληματική είχε αναπτυχθεί, αρχικά, με επίκεντρο τις ανάγκες προστασίας του καταναλωτή ειδικά με τους όρους αυτούς.

Αρχικά, τέθηκε το ζήτημα της νομικής φύσης των ΓΟΣ¹⁰. Κατά την κανονιστική θεωρία, που υποστηριζόταν παλαιότερα, οι ΓΟΣ δεν αποτελούν αντικείμενο γνήσιας δικαιοπρακτικής συμφωνίας, γιατί ο πελάτης-καταναλωτής «υποτάσσεται» σε μία

---

¹⁰ Βλ. Αλεξανδρίδου, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή (2018), σελ. 95 επ.

προκαθορισμένη έννομη τάξη, έτσι λόγος ισχύος τους είναι όχι η αυτονομία της δικαιοπραξίας, αλλά κάποια ετερόνομη πηγή. Συνεπώς, κατά την άποψη αυτή οι ΓΟΣ έχουν ισχύ αυτόνομου κανόνα, που απηχούν ένα υποτιθέμενο εθνικό δίκαιο των επιχειρήσεων. Αντίθετα, η συμβατική ή δικαιοπρακτική θεωρία, που είναι και η κρατούσα και ορθότερη, η οποία τάσσεται υπέρ του δικαιοπρακτικού χαρακτήρα των ΓΟΣ, υποστηρίζει ότι λόγος ισχύος τους είναι η δικαιοπρακτική συμφωνία, έστω κι αν αυτοί έχουν εγκριθεί από διοικητική αρχή κατόπιν νομοθετικής εξουσιοδότησης. Η επικράτηση της δικαιοπρακτικής θεωρίας δικαιολογείται πρωτίστως από το γεγονός ότι οι ΓΟΣ επιβάλλονται κατά την κατάρτιση της σύμβασης μονομερώς από το ένα συμβαλλόμενο μέρος - χρήστη, υπό την έννοια ότι αποκλείεται σχεδόν πάντα η δυνατότητα ατομικής διαπραγμάτευσης του περιεχομένου τους από τον αντισυμβαλλόμενο και όχι ότι ο χρήστης έχει την εξουσία να δεσμεύει μονομερώς τον αντισυμβαλλομένο του. Αντίθετα, η δέσμευση του τελευταίου προϋποθέτει την ειδικότερη συμφωνία των μερών για την ισχύ των ΓΟΣ, δηλαδή αφενός δήλωση του χρήστη για την ένταξη των ΓΟΣ στη σύμβαση και αφετέρου δήλωση του πελάτη ότι συμφωνεί οι εν λόγω όροι να αποτελέσουν περιεχόμενο της σύμβασης. Αν οι ΓΟΣ είχαν το χαρακτήρα εξωδικαιοπρακτικών κανόνων, τότε δεν θα χρειαζόταν να εισαχθούν στη σύμβαση με ιδιαίτερη ρητή ή σιωπηρή συμφωνία, γιατί θα ίσχυαν αυτομάτως με μόνη τη θέση τους, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η γνώση του πελάτη για την ύπαρξη και το περιεχόμενό τους. Παράλληλα, μόνο υπό το πρίσμα της συμβατικής φύσης των ΓΟΣ είναι δυνατή η κρίση, και μάλιστα αυτεπαγγέλτως, περί της καταχρηστικότητας του περιεχομένου τους, όπως θα αναλυθεί διεξοδικά στις οικείες παραγράφους, και όχι μόνο η επίκλησή τους στη συγκεκριμένη περίπτωση, λ.χ. μέσω της αποδοχής της ένστασης της ΑΚ 281 από τον θιγόμενο συμβαλλόμενο. Προς τούτο, άλλωστε, η δικαιοπρακτική θεωρία, και πριν τη θέσπιση του ν. 2251/1994, έθετε το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ μέσω των διατάξεων του ΑΚ.

Πέρα από την ακριβή έννοια των ΓΟΣ και τη νομική φύση αυτών, κρίσιμο ζήτημα που υπήρξε μάλιστα αρκετές φορές μέχρι σήμερα αντικείμενο έντονων θεωρητικών διαφωνιών αλλά και νομοθετικών παρεμβάσεων, αποτέλεσε ο προσδιορισμός της έννοιας του καταναλωτή, η οριοθέτηση, δηλαδή, του υποκειμενικού πεδίου εφαρμογής των προστατευτικών διατάξεων. Ύστερα από σειρά τροποποιήσεων και χρόνιας αντιπαράθεσης για τον ακριβή προσδιορισμό της έννοιας, ο έλληνας νομοθέτης, επέλεξε να συμβαδίσει με τις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου (αν και η προηγούμενη

ευρεία έννοια του καταναλωτή ήταν καθόλα σύμφωνη με τις κοινοτικές διατάξεις δεδομένου του χαρακτήρα ελάχιστης εναρμόνισης της Οδηγίας) ακολουθώντας το στενό ορισμό του καταναλωτή και ορίζοντας πλέον ως καταναλωτή «κάθε φυσικό πρόσωπο που ενεργεί για λόγους οι οποίοι δεν εμπίπτουν στην εμπορική, επιχειρηματική, βιοτεχνική ή ελευθέρια επαγγελματική του δραστηριότητα. Εγκαταλείφθηκε, έτσι, το μέχρι τότε κριτήριο του τελικού αποδέκτη και καθιερώθηκε ο κανόνας του φυσικού προσώπου που δρα κατά τρόπο *ερασιτεχνικό* στις συναλλαγές. Στον κανόνα αυτό, βέβαια, ειδικά για τη χρήση των ΓΟΣ, τέθηκε –και καλώς- η εξαίρεση της πολύ μικρής επιχείρησης όπως αυτή ορίζεται στην παρ. 2 του αρ. 2 του ν. 4308/2014 για τα «Ελληνικά Λογιστικά Πρότυπα», η οποία προστατεύεται κι αυτή από τις προστατευτικές διατάξεις για τους καταχρηστικούς ΓΟΣ.

Η ΟΔΗΓΙΑ 93/13 ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΝΟΜΟ 2251/1994

Η Οδηγία 93/13/EK ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον ν. 2251/1994. Η εν λόγω Οδηγία αποτελεί μια από τις ελάχιστες¹¹ στον πεδίο της προστασίας του Καταναλωτή που δίνει στους εθνικούς νομοθέτες ρητά μέσω του άρθρου 8 τη δυνατότητα να θεσπίσουν διατάξεις που θα εξασφαλίζουν μεγαλύτερη προστασία από την κοινοτική ρύθμιση. Είναι με άλλα λόγια μια Οδηγία ελάχιστης εναρμόνισης και αυτό είναι που εν προκειμένω δημιουργεί και τα σοβαρότερα ζητήματα. Μερίδα της ελληνικής θεωρίας υποστηρίζει¹² έτσι ότι, συνδυαζομένων των άρθρων 4 παρ. 2 και 8 της Οδηγίας 93/13 και της απουσίας ρητής ρύθμισης στον ελληνικό νόμο προκύπτει ότι ο έλληνας νομοθέτης θέλησε να συμπεριλάβει το σύνολο των ρητρών στον έλεγχο καταχρηστικότητας του άρθρου 2 παράγραφος 6 του ν. 2251/1994. Το επιχείρημα αυτό, βασιζόμενο κυρίως στη γραμματική ερμηνεία του νόμου, είναι αναμφισβήτητα

---

¹¹ Αντίθετα με ότι συμβαίνει με τις Οδηγίες για την Καταναλωτική και Στεγαστική Πίστη

¹² Βλ. Α. Ευθυμίου, Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν τα κύριο αντικείμενο της σύμβασης, ΧρΙΔ 2011, 240, ακόμα Μεντή, Γενικοί όροι συναλλαγών σε καταναλωτικές και εμπορικές συμβάσεις, Ερμηνεία του αρ. 2 παρ 1-10 του ν.2251/1994, σελ 72 σύμφωνα με τον οποίο «ο ελληνικός νόμος δεν περιέχει αντίστοιχη διάταξη περιορίζουσα τον έλεγχο των γενικών όρων. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι στην γενική απαγορευτική διάταξη του αρ. 2 παρ. 6 του ν.2251/1994 υπάγονται και ρήτρες, οι οποίες ρυθμίζουν με μη εύλογο τρόπο τη βασική σχέση παροχής – αντιπαροχής, αφού η μη εύλογη σχέση παροχής – αντιπαροχής συνιστά κατεξοχήν διατάραξη, και μάλιστα, υπέρμετρη κατά την έννοια της αρχικώς ισχύουσας παρ. 6 του αρ. 2, της συμβατικής ισορροπίας». Υπάρχει μάλιστα και ερμηνεία αντίθετη στο γράμμα της διάταξης του αρ. 4 παρ. 2 κατά την οποία, οποιαδήποτε αναφορά σε όρο σχετικό με το τίμημα και την παροχή είναι κατά αμάχητο τεκμήριο καταχρηστική. Για την άποψη αυτή βλ Γ. Τριανταφυλλάκη, Σχόλιο υπό την ΠΠρΑθ 6521/1995, ΔΕΕ 1996, 954.

ισχυρό, ωστόσο δεν λείπει και η αντίθετη άποψη που ερείδεται περισσότερο σε κριτήρια συστηματικά και τελολογικά. Κατά την αντίθετη, λοιπόν, άποψη, που συμερίζεται ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής θεωρίας και νομολογίας¹³, η έλλειψη μιας διάταξης αντίστοιχης με αυτή του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας δεν θα πρέπει να οράται ως συνειδητή επιλογή του νομοθέτη υπέρ ενός τέτοιου ελέγχου, και τούτο διότι, όλα τα αξιολογικού περιεχομένου κριτήρια (γνωσιολογικό έλλειμμα , έλλειμμα εναλλακτικών λύσεων) υποδεικνύουν την έλλειψη ανάγκης προστασίας του Καταναλωτή από τους όρους καθορισμού του τιμήματος και της παροχής. Κι αυτό διότι, με εξαίρεση τις περιπτώσεις αδιαφάνειας , ο μέσος καταναλωτής «αρκεί να έχει τα αυτιά και τα μάτια του ανοικτά¹⁴» για να αντιληφθεί τους όρους αυτούς. Το γεγονός ότι μια ρύθμιση είναι ανεκτή κατά το αρ. 8 της Οδηγίας , δε σημαίνει απαραίτητα ότι ισχύει κιόλας. Στην περίπτωση αυτή, κατά τους υποστηρικτές της άποψης αυτής, υπάρχει ένα αρνητικό – κρυφό τελολογικό κενό, λείπει δηλαδή, ένας τελολογικά αναγκαίος περιορισμός του πεδίου εφαρμογής της διάταξης. Προς επίρρωση της άποψης αυτής, συνηγορεί και η διάταξη του αρ. 2 παρ. 7 περ. ιη του ν. 2251/1994 όπου ορίζονται ως καταχρηστικές οι ρήτρες που εμποδίζουν τον καταναλωτή να υπαναχωρήσει από τη σύμβαση όταν η αύξηση του τιμήματος σύμφωνα με τους όρους της σύμβασης είναι υπερβολική γι αυτόν. Κι αυτό διότι αν δεχόμασταν την αντίθετη άποψη , αν η ίδια η ρήτρα του τιμήματος ήταν άκυρη ως καταχρηστική , δεν θα συνέτρεχε πλέον και λόγος υπαναχώρησης.

Για να λάβουμε θέση υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης θα πρέπει να ερευνήσουμε σε πρώτη φάση ποιος είναι ο κύριος λόγος που δικαιολογεί την προστασία των καταναλωτών από ενδεχόμενες καταχρηστικές ρήτρες, και, σε ένα δεύτερο επίπεδο, να αναζητήσουμε εάν ο λόγος αυτός εμφανίζεται και στις περιπτώσεις των ρητρών εκείνων που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΗ ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΑ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

---

¹³ Βλ. Δέλλιο, Αλλεξανδρίδου

¹⁴ Κατά τη γλαφυρή περιγραφή του καθηγητή Δέλλιου

Το ιδιωτικό δίκαιο -και προπάντων το ενοχικό- ως επί το πλείστον αποτελεί ένα **σύστημα κανόνων ενδοτικού δικαίου**. Ο Έλληνας νομοθέτης και όλοι οι σύγχρονοι δυτικοί νομοθέτες ανάγουν την ελευθερία των συμβάσεων (361 ΑΚ) και την ιδιωτική αυτονομία (5.1 Σ) στον θεμελιώδη ρυθμιστικό κανόνα των ιδιωτικών έννομων σχέσεων καθώς έτσι εξασφαλίζεται η καινοτομία , ο δυναμικός χαρακτήρας και η εξελικτικότητα του Ιδιωτικού Δικαίου, δίνοντας στα μέρη τη δυνατότητα να προσαρμόζουν τις σχέσεις τους στις εκάστοτε μεταβολές των οικονομικών κοινωνικών και τεχνικών συνθηκών. Η αποδοχή αυτή συνάδει, εξάλλου, και με την θεμελιώδη δικαιοκή αρχή της αυτοευθύνης των συμβαλλομένων. Οι αρχές της ιδιωτικής αυτονομίας και της ελευθερίας των συμβάσεων υποχωρούν και εισέρχονται στη θέση τους αναγκαστικού δικαίου διατάξεις μόνο όπου κάτι τέτοιο κρίνεται νομοθετικά αναγκαίο. Στο κλασσικό δίκαιο των συμβάσεων οι διατάξεις αναγκαστικού δικαίου αποτελούν την εξαίρεση –ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια -ενόψει της ελευθερίας του ατόμου προς αυτόνομη διάπλαση των συμβατικών του σχέσεων ως ειδικότερης έκφανσης της ιδιωτικής του αυτονομίας. Η θέσπιση κανόνων αναγκαστικού δικαίου απαιτεί ,έτσι, ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολόγηση καθώς στο ιδιωτικό δίκαιο υπάρχει το τεκμήριο υπέρ της ελευθερίας (in dubio pro libertate)¹⁵ . Κατά την γλαφυρή διατύπωση του Aldous Huxley¹⁶ «οι ελευθερίες δεν δίνονται, μόνο αφαιρούνται». Η συμβατική ελευθερία ,όμως, υποχωρεί στις περιπτώσεις εκείνες όπου η συμβατική δικαιοσύνη παραβιάζεται κατάφορα.

Στο ενωσιακό και κατ' επέκταση - και στο εθνικό μας δίκαιο για την προστασία του καταναλωτή- η παραπάνω αρχή αντιστρέφεται και η πλάστιγγα γέρνει σαφώς προς την πλευρά των αναγκαστικού δικαίου διατάξεων. Μερίδα της θεωρίας τις χαρακτηρίζει, μάλιστα, ημιαναγκαστικού δικαίου δεδομένου ότι δύνανται να μεταβληθούν επί τω ευνοικότερω προς το συμφέρον του Καταναλωτή¹⁷ . Η επιλογή του κοινοτικού – ήδη ενωσιακού- νομοθέτη αντανακλά την ισχυρή του πεποίθηση πως ο καταναλωτής είναι συχνά αβοήθητος και a priori οικονομικά και διαπραγματευτικά ασθενέστερος εν

---

¹⁵ Πρβλ. και KÄHLER, Begriff und Rechtfertigung σελ 34, 345 επ. , 363 επ. Ο οποίος αναφέρεται χαρακτηριστικά στην ύπαρξη , ενε αμφιβολία, ενός τεκμηρίου υπέρ του ενδοτικού δικαίου.

¹⁶ βρετανός συγγραφέας

¹⁷ Πρβλ. Κ. Ρήγα ΝΟΒ 2015, 1121 επ.

συγκρίσει με τον αντισυμβαλλόμενο του έμπορο-προμηθευτή¹⁸. Που οφείλεται όμως η αδυναμία του αυτή;

Η βασική και πλέον παραδεδεγμένη αδυναμία του καταναλωτή , που αποτέλεσε τη βάση του ενωσιακού οικοδομήματος για την εν γένει προστασία του, είναι το λεγόμενο φαινόμενο της πληροφοριακής ασυμμετρίας ή ασύμμετρης κατανομής των πληροφοριών . Εν συντομία, με τον όρο πληροφοριακή συμμετρία νοούνται οι καταστάσεις εκείνες που διακρίνονται από το χαρακτηριστικό ότι κατά τον χρόνο κατάρτισης της σύμβασης οι πληροφορίες για περιστάσεις που είναι κρίσιμες για την ίδια την κατάρτιση και το περιεχόμενο της σκοπούμενης συμβάσεως εμφανίζονται ανισομερώς κατανεμημένες μεταξύ των μερών , κατά τρόπο ώστε ένα από τα μέρη να διαθέτει πρόδηλο πληροφοριακό προβάδισμα. Μια πρώτη ενασχόληση με το ζήτημα ανάγεται ακόμη στα χρόνια του Κικέρωνα, ο οποίος και αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια ενός λιμού στη Ρόδο, ένα πλοίο φορτωμένο με τρόφιμα έφτασε στο νησί και προσέφερε τα προϊόντα του σε υψηλότατο τίμημα, εκμεταλλευόμενο το γεγονός ότι οι αγοραστές δεν γνώριζαν ότι και άλλα πλοία επίσης φορτωμένα με τρόφιμα κατέφθαναν στο λιμάνι. Ο Κικέρωνας διερωτάται -χωρίς να δίνεται απάντηση- για το αν ο πωλητής είχε στην περίπτωση αυτή κάποιο ιδιαίτερο ηθικό ή νομικό καθήκον διαφώτισεως. Καθίσταται, ωστόσο, εμφανές ότι μια έντονη ανισοκατανομή των πληροφοριών μπορεί να έχει σοβαρότατες συνέπειες για τους συναλλασσομένους.¹⁹ Κατά την θεωρία του νομπελίστα οικονομολόγου George Akerlof ,μάλιστα, η πληροφοριακή ασυμμετρία μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο σε καθοδική σπείρα δηλαδή πτώση της ποιότητας των προσφερόμενων αγαθών , αλλά και σε ολική κατάρρευση της σχετικής αγοράς²⁰.

Ο καταναλωτής σύμφωνα με την άποψη αυτή , θεωρείται εξ αρχής ότι βρίσκεται σε πληροφοριακό έλλειμμα απέναντι στους εμπόρους. Μάλιστα ακόμη και εάν ο καταναλωτής δύναται να καλύψει αυτό το πληροφοριακό κενό , εν τοις πράγμασι αυτό απαιτεί δυσανάλογες επενδύσεις σε χρόνο, κόπο και χρήμα , καθιστώντας το σε τελική ανάλυση εξαιρετικά ασύμφορο. Αντίθετα οι επιχειρήσεις αξιοποιώντας τα νομικά τους επιτελεία και διαμορφώνοντας προδιατυπωμένους γενικούς όρους συναλλαγών

---

¹⁸ κατά το παρελθόν υποστηρίχθηκε από τον γερμανό νομικό Reh binder verbatim ότι η προστασία των καταναλωτών έναντι των ΓΟΣ επιβάλλεται επειδή «ευρεία πληθυσμιακά στρώματα είναι χαζά και ράθυμα».

¹⁹ Βλ Καραμπατζό, Ιδιωτική αυτονομία και προστασία του καταναλωτή, σελ 181 επ

²⁰ Βλ. και Καραμπατζό, Ιδιωτική αυτονομία και προστασία του καταναλωτή, σελ 181 επ.

εξοικονομούν χρόνο και χρήμα και αποκτούν έτσι ένα γνωσιολογικό προβάδισμα στην αγορά.

Έχοντας στο σημείο αυτό αναλύσει τον σπουδαιότερο λόγο που οδήγησε τους συντάκτες του ενωσιακού δικαίου στη θέσπιση αναγκαστικών διατάξεων ως προς τον έλεγχο δευτερευόντων όρων των καταναλωτικών συμβάσεων, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε κατά πόσο η ελλειμματική αυτή κατάσταση της πληροφοριακής ασυμμετρίας των μερών, που αποτέλεσε τον θεμέλιο λίθο και την κύριο λόγο θέσπισης των προστατευτικών για τον Καταναλωτή κοινοτικών διατάξεων, υφίσταται και στους όρους που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης, ήτοι το τίμημα και την παροχή. Με άλλα λόγια δικαιολογείται στην περίπτωση αυτή εμπειριστατωμένα και ειδικά ο κρατικός κηδεμονισμός ή κάτι τέτοιο βαίνει πέραν της αναγκαίας προστασίας του καταναλωτή πλήττοντας το δικαίωμα της ιδιωτικής αυτονομίας ενόψει και του οικονομικού μοντέλου της ελεύθερης αγοράς που επικρατεί στη χώρα μας αλλά και στον ευρωπαϊκό, τουλάχιστον, χώρο.

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑΣ ΩΣ ΕΞΕΧΟΥΣΑ ΑΡΧΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΩΝ ΓΟΣ

Η αρχή της διαφάνειας των συμβατικών όρων που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγματεύσεως (*Transparenzgebot*, principle of clarity) αποτελεί κεντρική έννοια του δικαίου της προστασίας του καταναλωτή. Σύμφωνα με την 20^η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 93/13 « *οι συμβάσεις πρέπει να συντάσσονται με σαφή και κατανοητό τρόπο ...ο καταναλωτής πρέπει να έχει πράγματι την ευκαιρία να λάβει γνώση όλων των ρητρών και σε περίπτωση αμφιβολίας πρέπει να υπερισχύει η πιο ευνοϊκή ερμηνεία για τον καταναλωτή*». Η αρχή της διαφάνειας θεμελιώνεται στα άρθρα 4 II και 5 I της Οδηγίας ενώ εξειδικεύεται αναφορικά με το τίμημα και την παροχή στο Παράρτημα της Οδηγίας (περιπτώσεις κ και λ). Στόχος της αρχής αυτής, που εκφράζει το λεγόμενο πρότυπο πληροφόρησης, είναι η ενίσχυση της αυτοευθύνης του καταναλωτή με την παροχή σ αυτόν των απαιτούμενων πληροφοριών σχετικά με την σκοπούμενη σύμβαση, καθιστώντας τον υπεύθυνο φορέα λήψης των αποφάσεων του, ενισχύοντας την δικαιοπρακτική του βούληση. Κατά τη θεωρία²¹ η αρχή της διαφάνειας αναλύεται σε

---

²¹ WOLF, HORN LINDACHER, HEINRICHS κα

τρεις επιμερους κατευθύνσεις: στην αρχή της σαφούς και κατανοητής διατύπωσης, στην αρχή του ορισμένου ή οριστού περιεχομένου και στην αρχή της προβλεψιμότητας των όρων ή υπό την αρνητική της διατύπωση την αρχή της μη θέσης απροσδόκητων, αιφνιδιαστικών ή παραπλανητικών όρων στη σύμβαση²².

Η αρχή της Διαφάνειας, ως θεμελιώδης αρχή στο Δίκαιο των ΓΟΣ, σύμφωνα με την ελληνική ρύθμιση του ν. 2251/1994 απαντάται και στα τρία στάδια ελέγχου. Οι όροι που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης δεν περνούν το κατώφλι της ένταξης τους στη σύμβαση και “δεν δεσμεύουν τον καταναλωτή, εάν κατά την κατάρτιση της σύμβασης τους αγνοούσε ανυπαίτως, όπως, ιδίως, όταν ο προμηθευτής .... του στέρησε τη δυνατότητα να λάβει πραγματική γνώση του περιεχομένου τους”. Ακόμη κατά το στάδιο του ελέγχου της ερμηνείας οι γενικοί όροι συναλλαγών που διατυπώθηκαν μονομερώς από τον προμηθευτή ή από τρίτον για λογαριασμό του, σε περίπτωση αμφιβολίας ερμηνεύονται υπέρ του καταναλωτή. Ακόμη όμως και αν οι ρήτρες αυτές που είναι γλωσσικά δυσνόητες ή αιφνιδιαστικές διαβούν με επιτυχία τον έλεγχο ένταξης και ερμηνείας ελέγχονται στη συνέχεια και ως προς το περιεχόμενο τους με βάση το αρ. 2 παρ. 6 όπως αυτό ερμηνεύεται συστηματικά και σε σχέση με το αρ. 2 παρ. 7. Ο έλληνας νομοθέτης αξιοποιώντας την ευχέρεια που του παρείχε το γεγονός ότι η Οδηγία 93/13 αποτελεί Οδηγία ελάχιστης εναρμόνισης (αρ 8.) επέλεξε να θέσει μια γενική ρήτρα καταχρηστικών όρων στο αρ. 2 παρ 6 και στη συνέχεια μια λίστα με per se όρους που εφόσον ανευρεθούν στη σύμβαση θεωρούνται άνευ τινός άλλου άκυροι ως καταχρηστικοί (2.7) . Οι δύο αυτές διατάξεις όμως αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με την έννοια ότι οι μεν περιπτώσεις του 2. 7 δεν αποτελούν παρά εξειδικεύσεις της γενικής ρήτρας του 2.6 ενώ παράλληλα από τις ειδικότερες αυτές περιπτώσεις καταχρηστικότητας συνάγονται γενικές αρχές που εξειδικεύουν περαιτέρω την διάταξη 2.6 του ν. 2251/1994. Μία από τις αρχές αυτές που – αναμφίβολα- συνάγεται από την επισκόπηση των κατ’ ιδίαν περιπτώσεων του 2.7 και ειδικά από τις περιπτώσεις ε,ζ,η,ι,ια²³ που περιγράφουν ρήτρες που δεν επιτρέπουν

---

²² Παπαρσενίου, Το ζήτημα των καταχρηστικών γενικών όρων συναλλαγών, 2113 επ

²³ "Σε κάθε περίπτωση καταχρηστικοί είναι ιδίως οι όροι που:... ε) επιφυλάσσουν στον προμηθευτή το δικαίωμα μονομερούς τροποποίησης ή λύσης της σύμβασης χωρίς ορισμένο, ειδικό και σπουδαίο λόγο, ο οποίος να αναφέρεται στη σύμβαση. ζ) επιφυλάσσουν στον προμηθευτή το δικαίωμα να κρίνει μονομερώς αν η παροχή του είναι σύμφωνη με τη σύμβαση, η) επιφυλάσσουν στον προμηθευτή το απεριόριστο δικαίωμα να ορίζει μονομερώς το χρόνο εκπλήρωσης της παροχής του, ι) επιτρέπουν στον προμηθευτή να μην εκτελέσει τις υποχρεώσεις του χωρίς σπουδαίο λόγο,

στον καταναλωτή να προβλέπει σαφώς κρίσιμα στοιχεία της σύμβασης ή μεγέθη της παροχής ή της αντιπαροχής, είναι και η αρχή της διαφάνειας.

Στο εθνικό μας δίκαιο, που προβλέπει τόσο έλεγχο ένταξης όσο και έλεγχο περιεχομένου υπάρχει αμφισβήτηση από μερίδα της θεωρίας για το αν η διαφάνεια των όρων πρέπει να αντιμετωπίζεται μόνο ως προϋπόθεση ένταξης ή και ως προϋπόθεση εγκυρότητας μιας ρήτρας από πλευράς περιεχομένου. Κατά μια άποψη²⁴, την οποία και συμερίζομαι, κι αν ακόμα στην ατομική δίκη ο έλεγχος ένταξης αποτελεί επαρκές μέσο προστασίας των καταναλωτών από την αδιαφάνεια, στη συλλογική δίκη, όπου ο έλεγχος ένταξης δεν λειτουργεί, η υποβολή της αδιαφάνειας σε έλεγχο περιεχομένου καθίσταται αναγκαία.

Αμφισβήτηση επικρατεί, βέβαια, και σχετικά με το αν η αδιαφάνεια των όρων επιφέρει αυτομάτως την καταχρηστικότητα αυτών. Στο σημείο αυτό προκρίνεται η εξής διάκριση²⁵: στην μεν ατομική δίκη όπου η καταχρηστικότητα κρίνεται *ad hoc* και ενόψει των συγκεκριμένων συνθηκών, ο χρήστης αδιαφανών όρων (προμηθευτής) θα πρέπει να αποδείξει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η αδιαφάνεια δεν διατάραξε ουσιωδώς την κατανομή των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων σε βάρος του καταναλωτή. Εισάγεται έτσι ένα μαχητό τεκμήριο καταχρηστικότητας δεκτικό ανταποδείξεως. Αντίθετα όμως, στην συλλογική δίκη, που λαμβάνει χώρα χάριν του κοινωνικού συνόλου, ορθότερο φαίνεται, η αδιαφάνεια και ο αφηρημένος κίνδυνος που αυτή ενσωματώνει να οδηγεί σε ακυρότητα του εν λόγω όρου ακόμη και εάν ενδεχόμενη παροχή διευκρινίσεων από τον χρήστη θα καθιστούσε τον όρο διαφανή. Κι αυτό διότι αποτελεί μάλλον ανεδαφική ελπίδα ότι ο προμηθευτής θα επιδείξει τάντην επιμέλειαν. Κατά συνέπεια, στη συλλογική δίκη το τεκμήριο καταχρηστικότητας των αδιαφανών όρων θα πρέπει να είναι αμάχητο.

Επανερχόμενοι τώρα στο ζήτημα που εξετάζεται στην παρούσα, τον έλεγχο των όρων που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης, το άρθρο 4 παρ 2 της Οδηγίας 93/13 διαφωτίζει σαφώς την κατάσταση καθώς ρητά **δεν εξαιρεί** τους όρους αυτούς από τους όρους της σύμβασης που πρέπει να είναι διατυπωμένοι κατά τρόπο σαφή και

ια) χωρίς σπουδαίο λόγο αφήνουν το τίμημα αόριστο και δεν επιτρέπουν τον προσδιορισμό του με κριτήρια ειδικά καθορισμένα στη σύμβαση και εύλογα για τον καταναλωτή»

²⁴ Δέλλιος Προστασία II σελ 380-381

²⁵ Δέλλιος Προστασία II σελ 381 επ. καθώς και ΚΑΡΝΟΠΟΥΛΟΥ (1997) σελ 144-145

κατανοητό²⁶. Η διαφάνεια επί των όρων που αφορούν το τίμημα και την παροχή ενισχύουν την ιδέα της αυτοευθύνης του καταναλωτή, ο οποίος σε ένα ρυθμισμένο από πλευράς ανταγωνισμού περιβάλλον, ως υπεύθυνος φορέας λήψης αποφάσεων αναλαμβάνει την ευθύνη των επιλογών του όπως επιτάσσει το σύστημα του Ιδιωτικού Δικαίου. Από την άλλη πλευρά, ο προμηθευτής- έμπορος αναλαμβάνει την ευθύνη για τις αδιαφανείς ρήτρες που επέλεξε επειδή ακριβώς με αυτές αίρεται η ομαλή λειτουργία του ανταγωνισμού και αναβιώνει η ανάγκη της δικαστικής παρέμβασης εξαιτίας της επανεμφάνισης της πληροφοριακής ασυμμετρίας όπως αναλύθηκε προηγουμένως. Έτσι κατά τον καθηγητή Δέλλιο η διάταξη του αρ 2 παρ 6 του ν. 2251/1994 πρέπει κατά διασταλτική ερμηνεία να ερμηνεύεται ως εξής : *«στο πεδίο ελέγχου της διάταξης αυτής περιλαμβάνονται οι τυχόν ασαφείς, μη κατανοητοί ή παραπλανητικοί όροι που περιγράφουν την παροχή ή καθορίζουν την αντιπαροχή, στο μέτρο που με αυτούς δημιουργείται κίνδυνος αλλοίωσης της ομαλής λειτουργίας του ανταγωνισμού προσφορών που οδηγεί στην επανεμφάνιση ορισμένων από τις γνωστές καταστάσεις προστασίας του καταναλωτή»*

Η ΔΙΧΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΣΙΩΠΗΣ ΤΟΥ Ν. 2251/1994

Η ελεύθερη αγορά είναι ένα σύστημα της οικονομίας της αγοράς, στο οποίο οι τιμές των αγαθών και των υπηρεσιών καθορίζονται ελεύθερα από τη συναίνεση μεταξύ των προμηθευτών και των καταναλωτών και στο οποίο οι νόμοι και οι δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης είναι απαλλαγμένες από οποιαδήποτε παρέμβαση από την κυβέρνηση, το μονοπωλιακό καθορισμό των τιμών, ή άλλη αρχή. Μια ελεύθερη αγορά έρχεται σε αντίθεση με μια ρυθμιζόμενη αγορά, στην οποία η κυβέρνηση παρεμβαίνει στην προσφορά και τη ζήτηση μέσω μεθόδων που δεν υπακούν στους νόμους της αγοράς, όπως οι νόμοι για τη δημιουργία φραγμών εισόδου στην αγορά ή καθορισμού των τιμών. Σε μια οικονομία της ελεύθερης αγοράς, οι τιμές των αγαθών και υπηρεσιών καθορίζονται ελεύθερα από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης στις οποίες επιτρέπεται να φτάσουν σε σημείο ισορροπίας χωρίς καμία

---

²⁶ Αρ 4 παρ. 2 Οδηγία 93/13/ΕΟΚ «Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής αφενός και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.»

παρέμβαση από την κυβερνητική πολιτική, και αυτό συνήθως συνεπάγεται στήριξη άκρως σε ανταγωνιστικές αγορές και την ιδιωτική ιδιοκτησία των παραγωγικών επιχειρήσεων.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό από τον παραπάνω σύντομο ορισμό της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, μία από τις θεμελιώδεις αρχές για την ομαλή λειτουργία του οικονομικού αυτού μοντέλου είναι η απαγόρευση του δικαστικού ελέγχου των τιμών.

Στην ελληνική θεωρητική σκηνή, παρόλα αυτά, η μάλλον κρατούσα άποψη υποστηρίζει ότι ο έλεγχος καταχρηστικότητας των όρων δύναται να επεκταθεί και το κύριο αντικείμενο της σύμβασης με κυριότερα επιχειρήματα τα εξής :

Το πρώτο επιχείρημα²⁷ βρίσκει έρεισμα στη σιωπή του ελληνικού νόμου και την *a silentio* ερμηνευτική προσέγγιση αυτού. Υποστηρίζεται , δηλαδή, πως ο Έλληνας νομοθέτης κάνοντας χρήση της δυνατότητας που του έδωσε το άρθρο 8 της Οδηγίας²⁸, αποφάσισε να μην μεταφέρει στην ελληνική έννομη τάξη την διάταξη του αρ. 4 παρ. 2 της Οδηγίας , μην εξαιρώντας έτσι από το δικαστικό έλεγχο τους όρους που ρυθμίζουν το τίμημα και την παροχή σε μία καταναλωτική σύμβαση. Εκμεταλλευόμενος με άλλα λόγια το γεγονός ότι η Οδηγία 93/13/ΕΟΚ είναι μια Οδηγία ελάχιστης εναρμόνισης , περιέλαβε κατά την μεταφορά της στην εγχώρια έννομη τάξη ρυθμίσεις ευνοϊκότερες για τους καταναλωτές. Προς ενίσχυση της άποψης αυτής, μάλιστα, αναφέρεται στη θεωρία²⁹, πως σε αντίθεση με ότι συνέβη στη χώρα μας, σε άλλες ευρωπαϊκές έννομες τάξεις που τάχθηκαν υπέρ της απαγόρευσης του ελέγχου του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης, οι εθνικοί νομοθέτες ενσωμάτωσαν ρητά τη διάταξη του αρ. 4 παρ. 2³⁰. Πρέπει μάλιστα να σημειώσουμε στο σημείο αυτό πως ο ν. 2251/1994 που ήταν ο εφαρμοστικός της παραπάνω Οδηγίας έχει από τότε υποστεί αρκετές μεταβολές με τελευταία την πολύ πρόσφατη με τον ν.4537/2018. Ο Έλληνας νομοθέτης είχε, έτσι,

---

²⁷ Βλ. σχετικά Ευθυμίου *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης*, ΧρΙΔ Ιανουάριος 2011, σελ. 237 , Σπυρόπουλο *Ο δικαστικός περί καταχρηστικότητας έλεγχος της σχέσης παροχής – αντιπαροχής βάσει της γενικής ρήτηρας του αρ. 2 παρ. 6 ν. 2251/1994*, ΔΕΕ 11/2007, σελ. 1176 , Μεντή *Γενικοί όροι τραπεζικών καταναλωτικών συμβάσεων*, ΧρΙΔ 2001, 558, 563

²⁸ Τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν ή διατηρούν, στον τομέα που διέπεται από την παρούσα οδηγία, αυστηρότερες διατάξεις σύμφωνες προς τη συνθήκη, για να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη προστασία του καταναλωτή.

²⁹ Ευθυμίου *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης*, ΧρΙΔ Ιανουάριος 2011, σελ. 237

³⁰ Βλ. άρθρο L132-1 παρ. 7 του γαλλικού Code de la consommation και άρθρο 6 παρ. 2 του αγγλικού Κανονισμού “The unfair terms in consumer contracts regulations 1999”

την ευκαιρία αρκετές φορές να ενσωματώσει ρητά την κοινοτική διάταξη , κάτι το οποίο όμως αι δεν έπραξε, ενισχύοντας κατά αυτό τον τρόπο το ανωτέρω επιχείρημα έτι περαιτέρω.

Ως δεύτερο επιχείρημα υπέρ της δυνατότητας ελέγχου της παροχής και της αντιπαροχής, στην ελληνική θεωρία, υποστηρίζεται ότι η επέμβαση του δικαστή στην σχέση παροχής και αντιπαροχής είναι και συνταγματικά θεμιτή αφού κατά αυτό τον τρόπο προστατεύεται η οικονομική ελευθερία του καταναλωτή που λόγω και των αντικειμενικών συνθηκών που περιγράψαμε σε προηγούμενο μέρος της παρούσας, βρίσκεται σε ασθενέστερη θέση, ενώ ταυτόχρονα πολλές φορές και σε ανάγκη απόκτησης ορισμένων αγαθών. Από την άλλη πλευρά η οικονομική ελευθερία του προμηθευτή δεν είναι απεριόριστη , αλλά βρίσκει όριο στην οικονομική ελευθερία του αντισυμβαλλομένου του- καταναλωτή. Εξάλλου και οι γενικές ρήτρες του ΑΚ εφαρμόζονται και την κύρια σχέση παροχής και αντιπαροχής και ουδέποτε έχουν κριθεί μέχρι σήμερα αντισυνταγματικές³¹.

Απέναντι στην παραπάνω θέση της θεωρίας , έχουν διατυπωθεί εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις , σύμφωνα με τις οποίες ο έλεγχος των όρων που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης στο πλαίσιο του ελληνικής έννομης τάξης – και υπο την επίδραση φυσικά του ενωσιακού δικαίου – είναι ανεπίτρεπτος. Τα σημαντικότερα επιχειρήματα των υποστηριχτών της άποψης αυτής συνοψίζονται στα ακόλουθα:

Κατά μία άποψη³² , το άρθ. 4 παρ. 2 της Οδηγίας 93/13 σε συνδυασμό με την 20^η αιτιολογική σκέψη του Προοιμίου της Οδηγίας , έχει χαρακτήρα αμέσου εφαρμογής και συνεπώς ακόμη και χωρίς τη ρητή ενσωμάτωση του στον ελληνικό νόμο πρέπει να εφαρμόζεται από τα ελληνικά δικαστήρια. Το επιχείρημα αυτό, βεβαίως, κατά την γνώμη μου, δεν μπορεί να σταθεί, καθώς οι Οδηγίες δεν έχουν άμεση εφαρμογή στα εθνικά δίκαια, όπως συμβαίνει με τους Κανονισμούς .

Ένα δεύτερο επιχείρημα³³ προς την ίδια κατεύθυνση που συμβιβάζεται περισσότερο με τις αρχές του κοινοτικού / ενωσιακού δικαίου χρησιμοποιεί το κριτήριο της

---

³¹ Ευθυμίου *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης*, ΧρΙΔ Ιανουάριος 2011, σελ. 238 , Μεντής, Γενικοί όροι συναλλαγών σε καταναλωτικές και εμπορικές συμβάσεις, σελ. 71-72

³² Βλ. Πυροβέτση Μ. , Προστασία του καταναλωτή, γενικοί όροι – Γενικοί καταχρηστικοί όροι των συναλλαγών με τους καταναλωτές, Αρμ. 1996 , σελ. 299 (304)

³³ Βλ. Ευθυμίου *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης*, ΧρΙΔ Ιανουάριος 2011, σελ. 238 , Σπυρόπουλο *Ο δικαστικός περί καταχρηστικότητα*

σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας³⁴. Οι κοινοτικές προέλευσης διατάξεις, κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, όπως έκρινε και στις υποθέσεις C-240/98 και C-244/98, θα πρέπει να ερμηνεύονται *κατά το μέτρο του δυνατού* «υπό το φως και του κειμένου και του σκοπού της Οδηγίας.»

Σύμφωνα με μια τρίτη άποψη, που υποστηρίζεται και από σημαντική μερίδα της γερμανικής κυρίως θεωρίας³⁵, ο δικαστής δεν μπορεί αντικειμενικά να προχωρήσει σε έλεγχο των τιμών καθώς δεν διαθέτει νομοθετημένα κριτήρια για τον καθορισμό του ευλόγου τιμήματος, αφού το τίμημα σπανίως καθορίζεται νομοθετικά. Κατά την άποψη αυτή, η παραπάνω αξίωση της έννομης τάξης από τον δικαστή, χωρίς την ταυτόχρονη παροχή σ' αυτόν των κατάλληλων σημείων αναφοράς θα τον έφερνε μπροστά από ένα μη επιλύσιμο πρόβλημα. Η άποψη αυτή, ωστόσο, τουλάχιστον στην ελληνική έννομη τάξη αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη δυσπιστία³⁶ καθώς φαίνεται να προσκρούει σαφώς στο σύστημα του Αστικού Κώδικα στο οποίο ο Έλληνας νομοθέτης επεφύλαξε πολλές φορές στο δικαστή το -δύσκολο ομολογουμένως- έργο της προσαρμογής του τιμήματος. Έτσι ο δικαστής καλείται να προσδιορίσει ελλείψει συμφωνίας τον συνηθισμένο μισθό (653 ΑΚ) ή την εργολαβική αμοιβή κατά ΑΚ 681 ή την αμοιβή του μεσίτη κατά ΑΚ 705 παρ. 2 . Η εμπιστοσύνη της νομοθετικής εξουσίας στο δικαστή αποτυπώνεται παράλληλα στο άρθρο 530 ΑΚ όπου θεωρεί εφικτό τον δικαστικό καθορισμό του τιμήματος της πώλησης μέσω προσδιορισμού της «μέσης τιμής της αγοράς κατά το χρόνο και στον τόπο εκπλήρωσης της παροχής», όταν τα μέρη όρισαν ως τιμή την αγοραία τιμή. Όμως, και στην περίπτωση της μείωσης του τιμήματος κατά ΑΚ 540, 576, 688 ο δικαστής καλείται να διαμορφώσει το τελικό τίμημα της παροχής στην οποία εντοπίστηκαν πραγματικά ελαττώματα ή έλλειψη συνολομοιομένων ιδιοτήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, τέλος, της εκτίμησης της ελληνικής έννομης τάξης ότι ο δικαστής κάθε άλλο παρά αναρμόδιος είναι να κρίνει επί του συμφωνημένου τιμήματος είναι η διάταξη για την καταπλεονεκτική δικαιοπραξία της 179 ΑΚ όπου ο δικαστής καλείται να εντοπίσει αν υφίσταται «φανερή δυσαναλογία των περιουσιακών ωφελημάτων που αποκτά κάποιος από τον αντισυμβαλλόμενο του, σε σχέση με την αξία της παροχής που προσφέρει. Αντίστοιχη λογική εντοπίζει κανείς

έλεγχος της σχέσης παροχής – αντιπαροχής βάσει της γενικής ρήτρας του αρ. 2 παρ. 6 ν. 2251/1994, ΔΕΕ 11/2007, σελ. 1174 επ.

³⁴ Βλ. Λελεντζή, Ο έλεγχος του περιεχομένου των γενικών όρων συναλλαγών (αρ. 2 παρ. 6 και 7 ν. 2251/1994) κατά την πρόσφατη νομολογία του ΑΠ, ΝοΒ 2002, σελ. 274 επ.

³⁵ Βλ. ενδεικτικά SCHMIDT-SALZER AGB2 σελ. 183

³⁶ Βλ. Δέλλιο Προστασία ΙΙ, σελ. 387-388

και στις διατάξεις ΑΚ 388 αλλά και στην περίπτωση ιη του αρ. 2.7 του ν. 2251/1994 όπου ο περιορισμός του δικαιώματος υπαναχώρησης του καταναλωτή θα κριθεί ως προς την εγκυρότητα του από την εκτίμηση του δικαστή για το αν «η αύξηση του τιμήματος σύμφωνα με τους όρους της σύμβασης είναι υπερβολική». Ξεφεύγοντας μάλιστα από τα στενά όρια του αστικού δικαίου αντίστοιχη ρύθμιση εντοπίζεται ακόμα και στο πεδίο του ιδιωτικού ναυτικού δικαίου και το άρθρο 253 του ΚΙΝΔ όπου ορίζεται ότι «η σύμβασις περί αρωγής ή διασώσεως, η συναφθείσα εν καιρώ κινδύνου και υπό την επίδρασιν αυτού, δύναται, τη αιτήσει παντός έχοντος έννομον συμφέρον, ν' ακυρωθή ή τροποποιηθή υπό του δικαστηρίου εάν το περιεχόμενον της συμβάσεως αντίκειται εις την επιείκIAN, ιδία εάν η συμφωνηθείσα αμοιβή είναι προδήλως υπερβολική ή δυσανάλογος προς την παρασχεθείσαν υπηρεσίαν». Η διάταξη αυτή αποτελεί *lex posterior* και ειδικό πραγματικό της κατά τον ΑΚ καταπλεονεκτικής δικαιοπραξίας³⁷, ενώ σε αντίθεση με την τελευταία δεν προυποθέτει την συνδρομή υποκειμενικών καταστάσεων στο πρόσωπο του καταπλεονεκτούμενου, ούτε και πταίσμα του βοηθούντος. Ο νομοθέτης εδώ από την αντικειμενική δυσαναλογία της αμοιβής και την συντρέχουσα κατάσταση ανάγκης στο πρόσωπο του υπό διάσωση διακιοπρακτούντος τεκμαίρει αμάχητα τον κλονισμό της δικαιοπρακτικής βούλησης του τελευταίου και δίνει τη δυνατότητα της δικαστικής αναπροσαρμογής του τιμήματος³⁸. Καθίσταται έτσι έκδηλο, πως η αντικειμενική αδυναμία του δικαστεί να προσδιορίσει το τίμημα με βάση προκαθορισμένα νομοθετημένα κριτήρια δεν μπορεί να αποτελέσει ισχυρό επιχείρημα αφού εκ της ως άνω αναλυτικής επισκόπησης του Αστικού Κώδικα, αλλά και του ΚΙΝΔ ,κατέστη σαφές πως ο ίδιος ο νομοθέτης σε μια σειρά διατάξεων θεωρεί το έργο αυτό απολύτως εφικτό.

Κατά μία άλλη άποψη στη θεωρία ο δικαστικός έλεγχος του τιμήματος δεν είναι αντικειμενικά αδύνατος για το δικαστή , παρουσιάζεται όμως ανεπίτρεπτος καθώς προσκρούει αφενός στην ιδέα της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς και αφετέρου στην συνταγματικώς θεμελιωμένη αρχή της συμβατικής ελευθερίας και της ιδιωτικής αυτονομίας. Εκκινώντας από το δεύτερο σκέλος του παραπάνω επιχειρήματος , η ιδέα είναι ότι το ανέλεγκτο του τιμήματος θεμελιώνεται σε συνταγματικής -και άρα υπέρτερης ισχύος- κανόνα δικαίου και άρα η νομοθετική εξουσία δεν μπορεί να

---

³⁷ Για τη λειτουργική σχέση της διάταξης αυτής με την 179.2 ΑΚ βλ. Λιτζερόπουλο, Μερική Ακυρότης, σελ. 364 επ.

³⁸ Πρβλ. Παπανικολάου *Καταπλεονεκτικές Δικαιοπραξίες* , σελ. 140-141,

παρεκκλίνει από τον κανόνα αυτό. Σύμφωνα με την άποψη αυτή το αρ. 5 παρ 1 του Συντάγματος που προστατεύει την ιδιωτική αυτονομία αποτελεί μια βάση αυξημένης τυπικής ισχύος για την απαγόρευση του δικαστικού ελέγχου των τιμών. Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε πάντως, ότι σε παραλλαγή του επιχειρήματος οι Flume και Pflug αμφισβητούν τη σκοπιμότητα της συνταγματικής θεμελίωσης του δικαιώματος στον οικονομικό αυτοπροσδιορισμό, αφού κατά τη γνώμη των δύο θεωρητικών ένα τέτοιο δικαίωμα συνάγεται ευθέως από την αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας η οποία ανεξάρτητα της συνταγματικής της κατοχύρωσης αποτελεί ισχύουσα αρχή του ιδιωτικού δικαίου. Η άποψη αυτή, ωστόσο, καταρχήν λαμβάνει ως δεδομένη την ιεραρχική υπεροχή των Συνταγματικών διατάξεων από το Κοινοτικό Δίκαιο κάτι που αμφισβητείται εντόνως στην παρούσα εξελικτική φάση του δικαίου. Πέραν τούτου όμως η προσφυγή μεθοδολογικά στις συνταγματικής ισχύος διατάξεις πολύ σπάνια μπορεί να οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου. Κι αυτό διότι ο νομοθέτης εξειδικεύοντας τους συνταγματικούς κανόνες όταν νομοθετεί καλείται να συγκεράσει αντιτιθέμενες φαινομενικά συνταγματικές αρχές, όπως αυτή της ιδιωτικής αυτονομίας και της ισότητας στο παράδειγμα μας. Έτσι, κατά τη νομοθετική του διαδικασία, σταθμίζει τις αρχές αυτές και διαμορφώνει τους κανόνες του παιχνιδιού λαμβάνοντας υπόψη και τους εκάστοτε κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Τέλος και το επιχείρημα αυτό αδυνατεί να εξηγήσει πειστικά το γεγονός ότι ο έλεγχος των τιμών και η διαμόρφωση τους ενίοτε από το δικαστή δεν είναι θεσμός άγνωστος στο αστικό δίκαιο όπως είδαμε στην παραπάνω αναλυτική εξέταση. Τα παραπάνω παραδείγματα κατέδειξαν ότι όπου ο νομοθέτης διέβλεψε ότι η συμβατική ελευθερία εμφανίζεται διαβρωμένη, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της καταπλεονεκτικής δικαιοπραξίας, η συνταγματικώς κατοχυρωμένη ιδιωτική αυτονομία περιορίζεται προς τον σκοπό της συμβατικής δικαιοσύνης.

Αναφορικά τώρα με το πρώτο σκέλος του εν λόγω επιχειρήματος, ότι δηλαδή από την επικράτηση της ελεύθερης οικονομίας συνάγεται το ανέλεγκτο των τιμών, είναι φανερό πως στην παρούσα προβληματική αυτό αποτελεί λήψη του αιτουμένου. Είναι λογικά ανακόλουθο να ανάγεται η ελεύθερη οικονομία ως αφηρημένη αξία εκ της οποίας να συνάγεται το ανεπίτρεπτο του δικαστικού ελέγχου των τιμών. Αντίθετα το ερώτημα είναι εάν ενόψει των πραγματικών αναγκών της συναλλακτικής ζωής καθίσταται αναγκαίος ο περιορισμός της ιδιωτικής αυτονομίας στις περιπτώσεις

εκείνες όπου η διατάραξη της ισορροπίας των παροχών εμφανίζεται μονόπλευρη και αυθαίρετη.

Το πέμπτο επιχείρημα όσων αμφισβητούν τη δυνατότητα δικαστικού ελέγχου καταχρηστικότητας των όρων που ρυθμίζουν το τίμημα και την παροχή είναι και εκείνο που φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στην συναλλακτική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του³⁹, ο δικαστικός έλεγχος των τιμών δεν επιτρέπεται όχι επειδή κάτι τέτοιο είναι ανέφικτο αλλά επειδή ο καταναλωτής πολύ απλά δεν χρειάζεται την προστασία αυτή. Αυτό συμβαίνει διότι ο καταναλωτής έχει στραμμένη την προσοχή του ακριβώς στους συγκεκριμένους όρους της σύμβασης ενώ παράλληλα τα στοιχεία αυτά, το τίμημα δηλαδή και η παροχή, είναι το κατεξοχήν πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των προμηθευτών. Η θεμελιώδης αρχή του Αστικού Δικαίου που επιτάσσει την όμοια αντιμετώπιση αξιολογικά όμοιων περιπτώσεων οδηγεί έτσι στο συμπέρασμα ότι όπου ο δικαστικός έλεγχος των τιμών είναι περιττός (διότι η αγορά λειτουργεί ομαλά, χωρίς στρεβλώσεις) είναι ταυτόχρονα και ανεπίτρεπτος. Διαφορετικά καταστρατηγείται η αρχή της ισότητας. Σύμφωνα, λοιπόν, με την άποψη αυτή, όσον αφορά το τίμημα, ο καταναλωτής δεν βρίσκεται στην ελλειμματική κατάσταση που ενδέχεται να βρεθεί αναφορικά με τους λοιπούς δευτερεύοντες όρους της σύμβασης αφού ένα μέσος συνετός καταναλωτής οφείλει να λάβει υπόψη του το τίμημα και την παροχή προτού προχωρήσει σε μία αγορά. Κατά συνέπεια, μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που λόγω αδιαφάνειας των όρων αυτών ο έλεγχος από τον καταναλωτή καθίσταται δυσχερής ή αδύνατος οφείλει η έννομη τάξη να παρέμβει για να τον προστατέψει.

Ένα τελευταίο επιχείρημα⁴⁰, στηρίζεται στην συστηματική ερμηνεία των διατάξεων των αρ. 2 παρ. 6 και 2 παρ. 7 του ν. 2251/1994. Με βάση τη συστηματική μελέτη της διάρθρωσης του εν λόγω νομοθετήματος, λοιπόν, υποστηρίζεται ότι οι *per se* καταχρηστικές ρήτρες της παραγράφου 7 αφορούν κυρίως δευτερεύουσες υποχρεώσεις των προμηθευτών, χωρίς να επεμβαίνουν στη διαμόρφωση της βασικής σχέσης

---

³⁹ Βλ Δέλλιο Προστασία II σελ. 391 επ.

⁴⁰ Βλ. Ευθυμίου *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης*, ΧρΙΔ Ιανουάριος 2011, σελ. 238, Σπυρόπουλο *Ο δικαστικός περί καταχρηστικότητας έλεγχος της σχέσης παροχής – αντιπαροχής βάσει της γενικής ρήτρας του αρ. 2 παρ. 6 ν. 2251/1994*, ΔΕΕ 11/2007, σελ. 1174 επ.

παροχής αντιπαροχής. Έτσι , καθόσον η παράγραφος 7 έχει, όπως γίνεται δεκτό, έναν καθοδηγητικό ρόλο στην ερμηνεία και την εξειδίκευση της γενικής ρήτρας του 2 παρ. 6 θα πρέπει και το πεδίο εφαρμογής της γενικής ρήτρας να περιοριστεί με βάση τον προσανατολισμό που προσφέρεται από τις ειδικές περιπτώσεις καταχρηστικότητας της παραγράφου 7 του ίδιου άρθρου.

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΔΕΕ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρώην ΔΕΚ) απασχόλησε στο παρελθόν η παράλειψη μεταφοράς στην Ολλανδική έννομη τάξη μεταξύ άλλων του άρθρου 4.2 της Οδηγίας 93/13/ΕΟΚ. Στην υπόθεση της Επιτροπής εναντίον του Βασιλείου των Κάτω Χωρών, το ΔΕΚ έκρινε ότι το ολλανδικό κράτος μη θεσπίζοντας ειδικές νομοθετικές διατάξεις για τη διασφάλιση της πλήρους μεταφοράς του άρθρου 4. 2 της Οδηγίας παρέβη τις υποχρεώσεις του από την Οδηγία. Μάλιστα , απαντώντας στο επιχείρημα της ολλανδικής κυβέρνησης, κατά την οποία η μεταφορά με νομοθετική διάταξη δεν καθίστατο αναγκαία δεδομένης και της παγιωμένης- σύμφωνης με το 4.2 της Οδηγίας-εθνικής νομολογίας , το ΔΕΚ διευκρίνισε ότι *«μια εθνική νομολογία, έστω και αν θεωρηθεί πάγια, έχουσα ερμηνεύσει τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου κατά την έννοια που θεωρείται σύμφωνη με τις επιταγές μιας οδηγίας δεν μπορεί να εμφανίζει τη σαφήνεια και την ακρίβεια που απαιτούνται προς πλήρωση της επιταγής της ασφαλείας δικαίου. Επιβάλλεται να προστεθεί ότι τούτο ισχύει ειδικότερα στον τομέα της προστασίας των καταναλωτών.»* Από την κάπως ασαφή διατύπωση του σκεπτικού αλλά και του διατακτικού της εν λόγω απόφασης αντλήθηκε – όχι ορθά όπως θα δούμε- από μερίδα της ελληνικής θεωρίας το επιχείρημα ότι η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας αποτελεί αναγκαστικού δικαίου διάταξη που δεσμεύει τα κράτη μέλη , τα οποία μάλιστα δεν μπορούν στην περίπτωση αυτή να επικαλεστούν το άρθρο 8 της ίδιας Οδηγίας και να αποφύγουν κατ’ αυτό τον τρόπο την μεταφορά της σχετικής ρύθμισης στην εσωτερική τους έννομη τάξη⁴¹.

---

⁴¹ Το επιχείρημα αυτό ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο με το περιεχόμενο των προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Antonio Tizzano στην υπόθεση C-473/2000 , όπου τόνισε ότι οι όροι που

Δύο άλλες αποφάσεις του ΔΕΚ , χρονικά προγενέστερες της ανωτέρω, ενίσχυαν το επιχείρημα όσων τάσσονταν υπέρ της απαγόρευσης του ελέγχου των όρων που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης. Στις αποφάσεις αυτές⁴², οι οποίες ερμήνευσαν αυθεντικά την Οδηγία 93/13 / ΕΟΚ, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ο εθνικός δικαστής, όταν εφαρμόζει τις διατάξεις του εθνικού δικαίου, προγενέστερες ή μεταγενέστερες της Οδηγίας 93/13, θα πρέπει να τις ερμηνεύει κατά το μέτρο του δυνατού υπό το φως του κειμένου και του σκοπού της Οδηγίας.

Μέχρι το 2007 η ελληνική νομολογία δεν είχε λάβει ξεκάθαρη θέση σχετικά με τη δυνατότητα ή μη του ελέγχου των όρων που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο στις καταναλωτικές συμβάσεις. Υπό την επίδραση, όμως, και των αποφάσεων του ΔΕΚ που αναφέρθηκαν προηγουμένως , η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου προχώρησε στην έκδοση μιας απόφασης⁴³ που αποτέλεσε σταθμό στην πορεία του ζητήματος στην Ελλάδα, καθώς έταμε το ζήτημα υπέρ της απαγόρευσης του ελέγχου της βασικής σχέσης παροχής – αντιπαροχής. Κατά το σκεπτικό της απόφασης αυτής του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της χώρας μας, *«η σχέση παροχής και αντιπαροχής (...) δε λαμβάνεται υπόψη για την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα κάποιου ΓΟΣ , εντούτοις, σύμφωνα με το άρθρο 4.2 της Οδηγίας ελέγχεται αν ο σχετικός όρος δεν είναι διατυπωμένος κατά τρόπο σαφή και κατανοητό, εάν δηλαδή έχει παραβιαστεί η αρχή της διαφάνειας»*. Έτσι , στο ανώτατο επίπεδο δικαιοδοτικής κρίσης , έγινε δεκτό ότι ,και υπό το πρίσμα της Οδηγίας 93/13 , τηρουμένης της αρχής της διαφάνειας , η βασική σχέση παροχής – αντιπαροχής στο πλαίσιο των καταναλωτικών συμβάσεων παραμένει εκτός του αντικειμενικού πεδίου εφαρμογής του νόμου. Τη θέση αυτή της νομολογίας του ανωτάτου δικαστηρίου ακολούθησαν έκτοτε κι άλλες αποφάσεις κατώτερων δικαστηρίων⁴⁴ παγιώνοντας, σε νομολογιακό επίπεδο τουλάχιστον, την άποψη αυτή.

Η θέση αυτή της νομολογίας και της θεωρίας, όμως, δέχθηκε εκ νέου ένα ισχυρό πλήγμα με την απόφαση που εξέδωσε το ΔΕΚ στην υπόθεση C-484/08⁴⁵ .Το ΔΕΚ ερμηνεύοντας συνδυαστικά την 12^η αιτιολογική σκέψη με το άρθρο 4 παρ. 2 και το άρθρο 8 της Οδηγίας θεώρησε ότι τα άρθρα αυτά έχουν την έννοια ότι είναι επιτρεπτή

καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης εκφεύγουν του ελέγχου καταχρηστικότητας κατ' επιταγή του αρ. 4 παρ. 2 της Οδηγίας.

⁴² Πρόκειται για τις αποφάσεις C-240/98 και C-244/98

⁴³ Πρόκειται για την απόφαση 15/2007 ΟΛΑΠ

⁴⁴ Βλ. σχετικά ΑΠ 7/2011 , ΑΠ 1001/2010, ΑΠ 1495/2006, ΕφΘεσσ 312/2010, ΕιρΑθ 4052/2009

⁴⁵ Υπόθεση Caja de Madrid κατά Aubanc

εθνική ρύθμιση , η οποία επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών που ρυθμίζουν το τίμημα και την παροχή είτε τη μεταξύ αυτών σχέση αναλογίας, ακόμη και στην περίπτωση που οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.

Κατά το σκεπτικό της απόφασης , η Οδηγία ρυθμίζει ένα minimum προστασίας υπέρ των καταναλωτών , αναγνωρίζοντας την ίδια στιγμή στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να θεσπίσουν στο εσωτερικό τους δίκαιο διατάξεις που διασφαλίζουν στους πολίτες τους μεγαλύτερο επίπεδο προστασίας στις καταναλωτικές συμβάσεις. Η διάταξη του άρθρου 8 της Οδηγίας δε μπορεί παρά να εφαρμόζεται και επί της διατάξεως του άρθρου 4.

Παράλληλα, η απόφαση αυτή διευκρίνισε, ότι το σκεπτικό αυτό δεν αποτέλεσε μεταστροφή στη νομολογία του Δικαστηρίου . Πιο συγκεκριμένα, το ΔΕΚ επεσήμανε ότι στην υπόθεση της Ολλανδίας, η παράβαση δεν συνίστατο στην μη μεταφορά της διάταξης του 4. 2 της Οδηγίας , αλλά στην ελλιπή μεταφορά αυτού , καθώς το δίκαιο της Ολλανδίας απέκλειε τη δυνατότητα δικαστικού ελέγχου επί των επίμαχων ρητρών ακόμη και στην περίπτωση που αυτές είχαν τεθεί κατά τρόπο ασαφή και δυσνόητο.

Συμπερασματικά, λοιπόν, με βάση και την πιο πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ , μπορούμε να πούμε ότι έγινε σαφές πως επιτρέπεται στα κράτη – μέλη να αποκλίνουν από την διάταξη του αρ. 4 παρ. 2 της Οδηγίας 93/13, εφόσον παρέχεται έτσι υψηλότερο επίπεδο προστασίας για τους καταναλωτές. Η απόκλιση αυτή μάλιστα είναι δυνατόν να λαμβάνει χώρα είτε μέσω ρητής νομοθετικής πρόβλεψης ότι ο έλεγχος θα επεκτείνεται και στο κύριο αντικείμενο της σύμβασης είτε και μέσω παράλειψης ρύθμισης του ζητήματος⁴⁶.

Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΙ ΜΟΝΟ ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΟ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΤΙΜΗΜΑΤΟΣ Ή ΚΑΘΕ ΣΧΕΤΙΚΟ ΟΡΟ ΜΕ ΠΙΘΑΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ;

---

⁴⁶ Βλ. Ευθυμίου *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης*, ΧρΙΔ Ιανουάριος 2011

Εξετάζοντας στο σημείο αυτό διεξοδικότερα την απαγόρευση της δικαστικής κρίσης περί καταχρηστικότητας του τιμήματος, δεχόμενοι έστω ότι η απαγόρευση αυτή ισχύει, κρίσιμο είναι να αναζητήσει κανείς ποιες είναι οι ρήτρες αυτές που εκφεύγουν του ελέγχου. Πρόκειται μόνο για τη ρήτρα που καθορίζει αριθμητικά το τίμημα ή μήπως η απαγόρευση αυτή εκτείνεται και σε άλλους όρους που σχετίζονται με οικονομικές επιβαρύνσεις για τον καταναλωτή; Με άλλα λόγια πώς ορίζεται «το τίμημα» στις καταναλωτικές συμβάσεις;

Στο ερώτημα αυτό δεν μπορεί βεβαίως να δοθεί εξαρχής μια ξεκάθαρη απάντηση. Στη θεωρία έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί διάφορες απόψεις. Κατά την μάλλον ευνοϊκότερη θα λέγαμε για τους καταναλωτές ερμηνευτική εκδοχή, που υποστηρίζεται από μερίδα της γερμανικής θεωρίας, από τον έλεγχο απαλλάσσεται μόνο η κύρια ρήτρα καθορισμού του τιμήματος, χωρίς την ύπαρξη της οποίας η σύμβαση δεν δύναται να νοηθεί (*essentialium negotii*) Σύμφωνα με την άποψη αυτή όλοι οι λοιποί όροι που επιβάλλουν πρόσθετες οικονομικές επιβαρύνσεις βρίσκονται εντός του αντικειμενικού πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας και επομένως υπόκεινται σε έλεγχο.

Κατά άλλη άποψη, πέραν της κύριας αριθμητικής ρήτρας καθορισμού του τιμήματος, η απαγόρευση του δικαστικού ελέγχου καταχρηστικότητας εκτείνεται και σε όλες τις υπόλοιπες ρήτρες που **καθορίζουν αριθμητικά** τις οικονομικές επιβαρύνσεις του καταναλωτή.

Μία τρίτη άποψη υποστηρίζει, ότι εκτός του ελέγχου καταχρηστικότητας βρίσκονται πέραν των ανωτέρω και όλες οι ρήτρες, που έστω κι αν δεν έχουν διατυπωθεί αριθμητικά, πληρούν σωρευτικά τα παρακάτω κριτήρια: ασκούν **άμεση επίδραση** στην τιμή και θεωρούνται **αναμενόμενες** στη συγκεκριμένη αγορά⁴⁷.

Κατά μία τέταρτη άποψη, μάλιστα, του ελέγχου εκφεύγουν ακόμα και οι όροι που δεν είναι ευλόγως αναμενόμενοι στη συγκεκριμένη αγορά εφόσον αναφέρονται σε ομαλή εξέλιξη της ενοχής. Οι υποστηρικτές της τελευταίας άποψης θεωρούν ότι εντός του ελέγχου βρίσκονται μόνο περιπτώσεις ανώμαλης εξέλιξης της σύμβασης όπως το επιτόκιο υπερημερίας, οι ποινικές ρήτρε ή οι αποζημιώσεις.

---

⁴⁷ Canaris, NJW 1987, σελ. 609 επ.

Τέλος σύμφωνα με μια τελευταία θεωρητική προσέγγιση , που είναι και η μάλλον επαχθέστερη για τους καταναλωτές, ο έλεγχος επιτρέπεται μόνο για τις ρήτρες που αποκλίνουν από τις νομοθετικά καθορισμένες τιμές, όπου αυτές υπάρχουν.

Εμβαθύνοντας κανείς στο εν λόγω ζήτημα, θα διαπιστώσει σε πρώτη φάση ότι -αν όχι όλες- οι περισσότερες ρήτρες σε μία σύμβαση ασκούν κάποια άλλοτε αμεσότερη και άλλοτε πιο έμμεση επίδραση στη διαμόρφωση του τιμήματος. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι όλες οι ρήτρες μιας καταναλωτικής σύμβασης συγκεντρώνουν την προσοχή των καταναλωτών στον ίδιο βαθμό. Σε κάθε ανταλλακτική σύμβαση είναι φυσικά βέβαιο πως θα υπάρχει μία κύρια ρήτρα που καθορίζει αριθμητικά το τίμημα. Η ρήτρα αυτή είναι που συγκεντρώνει σαφώς την προσοχή των υποψήφιων αγοραστών, ενώ από την πλευρά τους και οι προμηθευτές επικεντρώνουν ακριβώς εκεί τον μεταξύ τους ανταγωνισμό μέσω της διαφήμισης. Η ρήτρα αυτή, βεβαίως, ούτε αιφνιδιαστική ούτε απροσδόκητη μπορεί να είναι για τους καταναλωτές κι έτσι σε περίπτωση που έχει διατυπωθεί με διαφάνεια σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υπαχθεί σε δικαστικό έλεγχο.

Σε δεύτερο επίπεδο και σε μικρότερο αλλά πάντως ικανοποιητικό βαθμό , την προσοχή του καταναλωτή συγκεντρώνουν οι ρήτρες που αναμένονται εύλογα και που κατά τρόπο σαφή και εύληπτο συνεπάγονται συγκεκριμένα – ορισμένα ή οριστά – και πάντως αναπόφευκτα κονδύλια. Ο καταναλωτής δεν θα αναζητήσει φυσικά έναν μη αναμενόμενο όρο ούτε θα αναλωθεί στην ερμηνεία μιας δυσνόητης ρήτρας. Με άλλα λόγια εκτός του αντικειμενικού πεδίου εφαρμογής του ελέγχου καταχρηστικότητας κείται εκείνος ο όρος που είναι προβλέψιμος και παριστά μια σαφή, άμεση και βέβαιη οικονομική επιβάρυνση⁴⁸.

Πότε ένας όρος, όμως, θεωρείται προβλέψιμος;

Η προβλεψιμότητα ενός όρου θα κριθεί καταρχήν από το αν παρόμοιοι όροι απαντώνται συχνά στην συγκεκριμένη αγορά. Έτσι για παράδειγμα συνηθισμένο θεωρείται το λεγόμενο «ελάχιστο όριο κατανάλωσης» στα καλά εστιατόρια ασυνήθιστο, όμως, στις συνοικιακές ταβέρνες. Το στοιχείο της προβλεψιμότητας

---

⁴⁸ Βλ. Δέλλιος Προστασία II σελ. 395 επ.

καθορίζεται βεβαίως με βάση και τα εκάστοτε συναλλακτικά ήθη όπως εύλογα γίνεται αντιληπτό.

Περαιτέρω, όμως, όπως ήδη αναφέραμε, το απλό ενδεχόμενο μιας οικονομικής επιβάρυνσης δεν αρκεί για να προσελκύσει την απαιτούμενη προσοχή του καταναλωτή. Κι αυτό διότι οι οικονομικές επιβαρύνσεις μιας ανώμαλης εξέλιξης της ενοχής αποτελούν στο μυαλό ενός μέσου καταναλωτή μάλλον ένα εντελώς απομακρυσμένο σενάριο μη ικανό να επιδράσει στη δικαιοπρακτική του βούληση. Έτσι, η οικονομική επιβάρυνση δεν αρκεί να συνηθίζεται στο συγκεκριμένο είδος συναλλαγών αλλά θα πρέπει να παριστά ένα άμεσο και συνάμα βέβαιο πρόσθετο κόστος έστω και οριστό.

Με βάση τα παραπάνω μπορεί επομένως να λεχθεί ότι στις συμβάσεις διαχείρισης χαρτοφυλακίου, όπου μια ΕΠΕΥ αναλαμβάνει τη διαχείριση των κεφαλαίων και των χρηματιστηριακών αξιών ενός πελάτη, η ρήτρα που ορίζει ότι πέραν της πάγιας αμοιβής, η ΕΠΕΥ θα λαμβάνει και ποσοστό επί του ετήσιου κύκλου εργασιών ή σπανιότερα επί των κερδών του χαρτοφυλακίου, δεν υπόκειται σε έλεγχο καταχρηστικότητας, διότι τέτοιου είδους συμφωνίες συνηθίζονται στις συγκεκριμένες συναλλαγές, ενώ ταυτόχρονα παριστούν μια άμεση και βέβαιη οικονομική επιβάρυνση για τον καταναλωτή, έστω κι αν το ποσό δεν είναι εξαρχής ορισμένο αλλά σε κάθε περίπτωση είναι οριστό.

Αντίθετα, οι όροι που μόνο έμμεσα επιδρούν στη διαμόρφωση του τιμήματος από τον προμηθευτή και αποτελούν ένα αβέβαιο ενδεχόμενο για τον καταναλωτή δεν συγκεντρώνουν την απαιτούμενη προσοχή του τελευταίου. Η κλασικότερη περίπτωση δεν είναι άλλη από την ανώμαλη εξέλιξη της ενοχικής σύμβασης όπως περιορισμοί στην αποζημίωση ή έκπτωση από το δικαίωμα επιστροφής των προκαταβολών κλπ. Αντίστοιχα, αβέβαιη οικονομική επιβάρυνση θεωρείται και εκείνη, η οποία εξαρτάται από την μελλοντική ενδεχόμενη άσκηση ενός συμβατικώς παρασχεθέντος στον προμηθευτή προαιρετικού δικαιώματος, αφού δεν είναι προβλέψιμο αν και σε ποιο βαθμό θα κάνει αυτός χρήση της διακριτικής του ευχέρειας. Κατά την ίδια σκέψη, δεν μπορεί να είναι προβλέψιμη μια οικονομική επιβάρυνση που εξαρτάται από την επέλευση μελλοντικών και αβέβαιων συνθηκών, όπως για παράδειγμα συμβαίνει, όταν τίθεται όρος σύμφωνα με τον οποίο ο καταναλωτής θα επιβαρυνθεί με τυχόν αυξημένα κόστη (μεταφοράς, εκτελωνισμού) που θα ισχύουν κατά τη μέρα της παράδοσης των

προϊόντων. Όπως είναι φανερό , οι ρήτρες αυτές αν και περιέχουν πρόσθετα κόστη σαφώς απομακρύνονται από την προσοχή του καταναλωτή κατά τη συνυμολόγηση της σύμβασης και άρα θα πρέπει να υπόκεινται σε έλεγχο με βάση το άρθρο 2 παράγραφος 6 του Ν. 2251/1994. Την άποψη αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι σε περίπτωση που έχει τεθεί όρος που επιβάλλει στον καταναλωτή υπέρμετρη οικονομική επιβάρυνση σε περίπτωση μη εκπλήρωσης της παροχής του (καταβολής του τιμήματος δηλαδή) αυτός είναι άνευ ετέρου καταχρηστικός (περ. λ του αρθρου 2 παρ. 7 του ν. 2251/94).(παραπομπή και σε Οδηγία περ ε του Παραρτήματος). Η διάταξη αυτή επιβεβαιώνει ότι οι όροι που παριστούν απλό ενδεχόμενο και μόνο έμμεσα επιδρούν στην τιμολογιακή πολιτική του προμηθευτή πρέπει να βρίσκονται εντός του αντικειμενικού πεδίου εφαρμογής του νόμου (και της Οδηγίας) .

Κατά συνέπεια , η άποψη που ικανοποιεί περισσότερο τις ανάγκες αυτές είναι εκείνη που εξαιρεί του ελέγχου καταχρηστικότητας τις ρήτρες εκείνες που **επιδρούν άμεσα** στο τίμημα και **εύλογα αναμένονται** στη συγκεκριμένη κατηγορία συναλλαγών.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε πως σε ορισμένες περιπτώσεις ο ίδιος ο νομοθέτης σταθμίζοντας τα αντιτιθέμενα κάθε φορά συμφέροντα , καθορίζει νομοθετικά τα ανώτατα ή τα κατώτατα όρια των τιμών. Τι θα συμβεί λοιπόν στις περιπτώσεις που τα όρια αυτά δεν τηρούνται ; μπορεί σε αυτές τις περιπτώσεις να γίνει λόγος για καταχρηστικότητα του τιμήματος;

Καταρχήν , ο νομοθετικός καθορισμός κατώτατων ορίων τιμολόγησης , όπου ακόμα υφίσταται (π.χ δικηγορική αμοιβή, ταξί) , έχει ως στόχο την αποτροπή φαινομένων και πρακτικών αθέμιτου ανταγωνισμού στο συγκεκριμένο κλάδο. Η κατώτατη τιμή φυσικά αποτελεί ένα όριο που πολλές φορές τίθεται και για την αποτροπή υποβάθμισης του κλάδου και έτσι δεν μπορούμε να πούμε σε καμία περίπτωση πως η προς τα άνω απόκλιση μπορεί να χαρακτηριστεί καταχρηστική δεδομένου ότι ο καταναλωτής δεν αναμένει ότι όλοι οι επαγγελματίες θα έχουν την ίδια τιμολόγηση στα προϊόντα και τις υπηρεσίες τους. Ορθότερο είναι λοιπόν οι περιπτώσεις απόκλισης προς τα άνω στις περιπτώσεις αυτές να υπόκεινται μόνο στον γενικό έλεγχο των άρθρων 178 και 179 ΑΚ . από την άλλη πλευρά , όπου ο νομοθέτης έχει θεσπίσει ανώτατα όρια τιμών , ο έλεγχος των περιπτώσεων απόκλισης από αυτά δεν θα πρέπει να γίνεται με προσφυγή στις διατάξεις του νόμου για τον καταναλωτή αλλά με εφαρμογή του αναγκαστικού χαρακτήρα της διάταξης.

Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΠΑΡΟΧΗΣ

Η παροχή, ιδίως στις καταναλωτικές συμβάσεις, που κατά βάση είναι ανταλλακτικές συμβάσεις, αποτελεί ένα από τα essentialia negotii της δικαιοπραξίας. Εκκινώντας, λοιπόν, από την παραδοχή, ότι αν μη τι άλλο ο καταναλωτής επικεντρώνει την προσοχή του κατά την επιλογή του κατάλληλου για τον ίδιο προϊόντος στο είδος ή την ποιότητα της παροχής θα εξετάσουμε τα επιχειρήματα όσων τάσσονται υπέρ της απαγόρευσης του δικαστικού ελέγχου της παροχής και την κριτική που ασκήθηκε και ασκείται σε αυτά.

Ορισμένοι θεωρητικοί της γερμανικής κυρίως σχολής υποστηρίζουν – κατά αντιστοιχία και με τις θέσεις τους για τον έλεγχο του τιμήματος- ότι το ανέλεγκτο της παροχής προκύπτει από την αντικειμενική αδυναμία του δικαστή, σε ένα φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα, να ελέγξει το εύλογο της ποιότητας της πληρότητας ή της έκτασης της εκάστοτε παροχής. Υποστηρίζεται μάλιστα πώς η διεύρυνση των συμβατικών μορφωμάτων στη συναλλακτική ζωή, που πολλές φορές αποκλίνουν από τον σκοπό των νομοθετημένων συμβατικών τύπων, συνηγορεί, έτι περαιτέρω, στην αδυναμία της δικαστικής αρχής να παρέμβει και να ρυθμίσει την παροχή στις συμβάσεις αυτές με βάση τις -έστω ενδοτικού δικαίου- διατάξεις για τις επώνυμες συμβάσεις. Η άποψη αυτή βεβαίως επιδέχεται έντονης κριτικής. Κι αυτό διότι ήδη ο συντάκτης του ΑΚ (αρ. 371) προχωρώντας σε μία αξιολογική εκτίμηση ανέθεσε στον δικαστή στην περίπτωση που ο προσδιορισμός της παροχής ανατέθηκε σε ένα εκ των συμβαλλομένων μερών, να εκτιμήσει αν αυτός έγινε με δίκαιη κρίση και αν καταλήξει σε αντίθετο συμπέρασμα να προσδιορίσει εκείνος την παροχή (ενν. κατά δίκαιη κρίση και πάλι). Από τη θέση μάλιστα της διάταξης αυτής στο σύστημα του ΑΚ προκύπτει ότι η δικαιοδοτική κρίση του δικαστή εν προκειμένω δεν αφορά μόνο τους επώνυμους συμβατικούς τύπους του ειδικού ενοχικού δικαίου. «Η επιστήμη δεν γνωρίζει όρια πέρα από τα οποία οι συναλλαγές κινούνται σε χώρο κείμενο εκτός του δικαίου». Όταν στο δικαιοκώ μας σύστημα συντρέχει κάποιος λόγος προστατευτικής παρέμβασης του δικαστή, αυτός δεν μπορεί να την αρνηθεί.

Η άποψη ότι ο νομοθέτης κρίνει ότι η προστατευτική παρέμβαση του δικαστή είναι απαραίτητη ακόμη και σε περιπτώσεις που η παρέμβαση αυτή αφορά τον προσδιορισμό της παροχής αποτυπώνεται και σε διατάξεις του ενδεικτικού, μα συνάμα

αναγκαστικού, καταλόγου καταχρηστικών ρητρών του αρ. 2 παρ. 7 του ν. 2251/1994⁴⁹. Έτσι καταχρηστικοί *per se* είναι οι όροι σε καταναλωτικοί σύμβαση που επιφυλάσσουν στον προμηθευτή το δικαίωμα να τροποποιεί μονομερώς την παροχή (περ. ε) , να κρίνει μονομερώς αν η παροχή είναι σύμφωνη με τη σύμβαση (περ. ζ) ή να κρίνει τον χρόνο εκπλήρωσης της παροχής του. Ακόμη , και στην περίπτωση θ του αρ. 2 παρ. 7 ορίζεται ως καταχρηστική η ρήτρα που επιτρέπει στον προμηθευτή να μην εκπληρώνει την παροχή κατά τον συνηθισμένο προορισμό της ή την συμφωνημένη ειδική χρήση, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο νομοθέτης θέτει τον συνηθισμένο ή ειδικό προορισμό της παροχής ως κριτήριο που καθιστά δυνατό το δικαστικό έλεγχο της παροχής.

Επομένως η άποψη κατά την οποία το ανέλεγκτο της παροχής είναι απόρροια της αντικειμενικής αδυναμίας των δικαστών, εξαιτίας της έλλειψης ρητά νομοθετημένων κριτηρίων, παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες και δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτή.

Σύμφωνα με μερίδα της θεωρίας ο δικαστικός έλεγχος της παροχής είναι σε κάθε περίπτωση ανεπίτρεπτος. Η άποψη αυτή αντλεί επιχειρήματα από συνταγματικές διατάξεις αλλά και από την επίδραση που ασκεί η αρχή της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς στο χώρο του δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, οι υποστηρικτές της ανωτέρω άποψης θεωρούν, ότι ένα τέτοιος έλεγχος παραβιάζει την αρχή της ιδιωτικής αυτονομίας , της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της συνεπακόλουθης οικονομικής ελευθερίας του ατόμου. Όπως όμως αναλύσαμε και σε προηγούμενο σημείο της παρούσας, κατά πρώτον το επιχείρημα αυτό στερείται νόμιμης βάσης από τη στιγμή που οι κανόνες του κοινοτικού δικαίου βρίσκονται –κατά πολλούς- στην ίδια ή και σε ανώτερη ιεραρχική βαθμίδα των συνταγματικών διατάξεων, ενώ κατά δεύτερον, ακόμη κι αν δεχτούμε την αντίθετη άποψη , οι ελευθερίες αυτές περιορίζονται από άλλες συνταγματικές αρχές, όπως η αρχή της ισότητας που τριτενεργεί στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου μέσω των γενικών ρητρών του Αστικού Κώδικα. Ανεπίτρεπτος, λοιπόν, μπορεί να χαρακτηριστεί ο έλεγχος της παροχής μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που δεν συντρέχει ουσιαστικός λόγος προστασίας του καταναλωτή.

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει ο λόγος για τον οποίο ο κοινοτικός και με τη σειρά του και ο Έλληνας νομοθέτης επέλεξε να προστατεύσει μια κατηγορία πολιτών δημιουργώντας ένα προστατευτικό πλέγμα διατάξεων ιδιαίτερα ευνοϊκών γι' αυτόν, ήταν ακριβώς η

---

⁴⁹ Βλ. Δέλλιος Προστασία II σελ. 407

εγγενής ασθενέστερη θέση του καταναλωτή απέναντι στους προμηθευτές, θέση η οποία είναι κυρίως αποτέλεσμα της ασύμμετρης κατανομής των κρίσιμων πληροφοριών ανάμεσα στα δύο μέρη και της συνακόλουθα διαπραγματευτικής τους ανισότητας. Και σαφώς η πληροφοριακή ασυμμετρία υπέρ του προμηθευτή αποτελεί καθοριστικό παράγοντα που εξασφαλίζει σειρά πλεονεκτημάτων – ενίοτε κρυφών για τον καταναλωτή- ωστόσο ο μέσος συνετός καταναλωτής δεν εστιάζει κάπου αλλού την προσοχή του παρά μόνο στο τίμημα, την παροχή και τη μεταξύ τους σχέση αναλογίας που κάθε φορά σταθμίζει όταν καλείται να επιλέξει μεταξύ δύο ή περισσότερων προϊόντων. Στηριζόμενοι στις παραπάνω παραδοχές, δεν μπορούμε έτσι παρά να δεχτούμε την τρίτη θεωρητική άποψη, που υποστηρίζει ότι η απαγόρευση του δικαστικού ελέγχου της παροχής δικαιολογείται από το γεγονός, ότι κατά κανόνα ο καταναλωτής μια τέτοια προστασία δεν τη χρειάζεται. Η παρέμβαση της δικαστικής αρχής στην περίπτωση αυτή καθίσταται περιττή και ταυτόχρονα ανεπίτρεπτη. Μόνο όπου οι κανόνες της αγοράς δεν λειτουργούν πλέον ομαλά, λόγω στρέβλωσης του ανταγωνισμού, όπως θα συμβαίνει συνήθως επί μονοπωλιακής ή δεσπόζουσας θέσης του προμηθευτή στην αγορά συγκεκριμένων προϊόντων ή σε περιπτώσεις όπου παρατηρείται –συνήθως σε συμβάσεις με ασφαλιστικό χαρακτήρα- αδιαφάνεια ως προς τον καθορισμό της παροχής.

Τι καταλαμβάνει όμως ο όρος «παροχή» ; Ποιοι είναι οι όροι που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης και που σύμφωνα με την Οδηγία 93/13 παραμένουν εκτός του πεδίου ελέγχου των δικαστών; Και κατά πόσο είναι εφικτός, ιδίως στις σύγχρονες μορφές συμβάσεων ο διαχωρισμός ανάμεσα σε όρους που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο και σε όρους που καθορίζουν παρεπόμενες υποχρεώσεις ή συμπληρώνουν την παροχή;

Ήδη από το ρωμαϊκό δίκαιο τα στοιχεία κάθε δικαιοπραξίας διακρίνονται σε ουσιώδη (*essentialia negotii*), συνήθη (*naturalia negotii*) και τυχαία ή εξατομικεύοντα (*accidentalia negotii*) τη συναλλαγή. «*Essentialia negotii*» (ουσιώδη στοιχεία της δικαιοπραξίας) είναι τα στοιχεία εκείνα που απαιτούνται από το νόμο και αρκούν για την κατάταξη της δικαιοπραξίας σε ορισμένο τύπο, κατά διαφοροποίηση από ετέρους τύπους. «*Naturalia negotii*» (φυσικά ή συνήθη στοιχεία της δικαιοπραξίας) είναι τα στοιχεία που ρυθμίζονται από το νόμο, ο οποίος συμπληρώνει τη δικαιοπρακτική

ρύθμιση, συνήθως με διατάξεις ενδοτικού δικαίου, ενώ «*accidentalia negotii*» (τυχαία στοιχεία της δικαιοπραξίας) είναι τα στοιχεία εκείνα που δεν αποτελούν συνηθισμένο περιεχόμενο της δικαιοπραξίας, προστίθενται δε σ' αυτήν από τους δικαιοπρακτούντες και είτε ρυθμίζουν ορισμένα θέματα διαφορετικά απ' ό,τι οι ενδοτικοί κανόνες δικαίου, είτε αποτελούν αίρεση ή προθεσμία ή ποινική ρήτρα⁵⁰.

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, η δυνατότητα ελέγχου ενός όρου ή όχι θα εξαρτηθεί από την εννοιολογική ένταξη του συγκεκριμένου όρου στα *essentialia negotii* της συγκεκριμένης δικαιοπραξίας. Εάν εντάσσεται στα ουσιώδη στοιχεία της τότε – σύμφωνα πάντα με την άποψη αυτή- ο δικαστής δεν επιτρέπεται να προχωρήσει στον ουσιαστικό έλεγχο.

Και η παραπάνω κρατούσα άποψη, όμως, επιδέχεται κριτικής δεδομένης της ιστορικής εξέλιξης αλλά και των αναγκών προστασίας στη συγκεκριμένη περίπτωση⁵¹. Όπως αναφέραμε, η διάκριση των στοιχείων μιας δικαιοπραξίας σε ουσιώδη, τυχαία και συνήθη έλκει την καταγωγή της από το ρωμαϊκό δίκαιο. Πρέπει όμως στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι την εποχή εκείνη επικρατούσε το σύστημα των *actiones* και του *numerous clausus*, υπήρχε δηλαδή ένας κλειστός αριθμός συμβατικών τύπων καθένας από τους οποίους συνδεόταν με μία αγωγή (*actio*). Στο σύστημα αυτό η διάκριση των στοιχείων της δικαιοπραξίας ήταν απαραίτητη αφού μόνο η συνδρομή των νομοθετικά καθορισμένων ουσιωδών στοιχείων εξασφάλιζε τη δυνατότητα δικαστικής επιδίωξης μέσω της προκαθορισμένης αγωγής. Δεν χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης στο σημείο αυτό η παραδοχή ότι στη σημερινή συναλλακτική ζωή έχουμε σαφώς απομακρυνθεί από το σύστημα του ρωμαϊκού δικαίου με την επικράτηση της αρχής της ελευθερίας των συμβάσεων, σε σημείο που η ανωτέρω αναλυθείσα διάκριση των στοιχείων κάθε δικαιοπραξίας αποβαίνει μάλλον εννοιοκρατική και άνευ πρακτικού νοήματος⁵². Και εάν, για παράδειγμα, στη σύμβαση πώλησης καταναλωτικών αγαθών η οριοθέτηση των *essentialia negotii* μπορεί να βοηθεί ευχερέστερα, το ίδιο δυσχερώς θα μπορούσαμε να πούμε πως συμβαίνει σε συμβάσεις παροχής υπηρεσιών, ιδίως δε, όταν αυτές έχουν

---

⁵⁰ Έτσι ενδεικτικά η ΠΠρΑθ 663/2017

⁵¹ Βλ. σχετικά Δέλλιο Προστασία ΙΙ , σελ. 412-413

⁵² Βλ. και αντίθετη άποψη του Σπυριδάκη , ο οποίος θεωρεί ότι η διάκριση αυτή επαρκεί για τη σύλληψη και των άτυπων ή μικτών συμβατικών μορφών μέσω μιας λεπτομερέστερης ρύθμισης των *accidentalia* και εναπόθεσης των *essentialia* στην ιδιωτική αυτονομία, ΝοΒ 1994, σελ. 1 επ.

καθαρά νομική υπόσταση όπως συμβαίνει στις ασφαλιστικές συμβάσεις, όπου το κύριο αντικείμενο της σύμβασης μόνο ως ένα ενιαίο σύνολο μπορεί να νοηθεί.

Πως επομένως θα διακρίνουμε στις καταναλωτικές συμβάσεις το «κύριο αντικείμενο της σύμβασης», ώστε σύμφωνα με την κοινοτική επιταγή του άρθρου 4 Π της Οδηγίας να εκφεύγει του ελέγχου καταχρηστικότητας;

Η 19^η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 93/13 μας δείχνει την κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσουμε η οποία για τις περιπτώσεις των ασφαλιστικών συμβάσεων ορίζει ότι : «οι ρήτρες που καθορίζουν ή οριοθετούν με σαφήνεια τον ασφαλιζόμενο κίνδυνο και την υποχρέωση του ασφαλιστή (η παροχή δηλαδή) δεν υπάγονται (ενν. σε έλεγχο καταχρηστικότητας), εφόσον οι περιορισμοί αυτοί έχουν ληφθεί υπόψη στον υπολογισμό των ασφαλιστρών που καταβάλει ο καταναλωτής». Η λογική που ακολουθεί εδώ ο κοινοτικός νομοθέτης είναι ότι κάθε φορά θα πρέπει να αναζητούμε κατά πόσο οι επίμαχοι όροι που προσδιορίζουν την παροχή αποτελούν παράγοντες προσδιοριστικούς του τιμήματος. Εξάλλου η παροχή αυτή καθ' αυτή δεν μπορεί να εκτιμηθεί ως καταχρηστική παρά μόνο όταν τη συναρτήσουμε με το τίμημα και τη μεταξύ τους αναλογία ή δυσαναλογία.

Με βάση αυτά, έχουν υποστηριχθεί τρία ενδεχόμενα. Εκκινώντας από την εκδοχή που φαίνεται να είναι η δυσμενέστερη για τους καταναλωτές, υποστηρίζεται ότι του ελέγχου απαλλάσσονται όλοι οι όροι που προσδιορίζουν τον καλυπτόμενο ασφαλιστικό κίνδυνο ή απαλλάσσουν τους ασφαλιστές από την κάλυψη του , επειδή όλοι αυτοί οι όροι κατά τον υπολογισμό του ασφαλιστρου έχουν ληφθεί υπόψη από την πλευρά των ασφαλιστών. Κατά μία πιο ενδιάμεση άποψη , από τον δικαστικό έλεγχο απαλλάσσονται οι όροι τους οποίους ο ασφαλιστής μπορεί δικαστικά να αποδείξει ότι είχαν πράγματι ουσιώδη επίδραση στην διαμόρφωση του ασφαλιστρου και των οποίων η ακυρότητα θα έχει ως αποτέλεσμα σημαντική αύξηση κόστους για τους ασφαλιστές, συνεπώς και σημαντική αύξηση των ασφαλιστρών. Τέλος κατά την στενότερη και ευμενέστερη για τους καταναλωτές ερμηνευτική εκδοχή, του δικαστικού ελέγχου πρέπει να απαλλάσσονται οι οροι εκείνοι στις ασφαλιστικές συμβάσεις που εξ αρχής έχουν άμεση επίδραση στον σχηματισμό της τιμολογιακής πολιτικής των ασφαλιστρών και οι οποίοι είναι ευχερώς αναγνωρίσιμοι , αναμενόμενοι και αριθμητικά προσδιορίσιμοι από την σκοπιά των καταναλωτών.

Με δεδομένο πως βασικό κριτήριο όπως ήδη έχουμε δει για τη δυνατότητα ελέγχου ενός όρου είναι η διαφάνεια αυτού και η προβλεψιμότητα του ορθότερο θεωρούμε πως είναι να δεχθούμε την **τρίτη από τις παραπάνω απόψεις**, τη στενότερη ερμηνεία δηλαδή, η οποία είναι και εκείνη που προσφέρει τη μεγαλύτερη προστασία για τους καταναλωτές και η μόνη που εξετάζει το ζήτημα από τη δική τους σκοπιά.

Με βάση τα παραπάνω, θα πρέπει έτσι να γίνει δεκτό, πως **απαλλάσσονται** του δικαστικού ελέγχου όροι οι οποίοι μειώνουν την έκταση της παροχής (τον καλυπτόμενο ασφαλιστικό κίνδυνο δηλαδή) με αντίστοιχη μείωση του ασφαλιστρού όπως για παράδειγμα όρος σε ασφαλιστική σύμβαση αυτοκινήτου που ορίζει ένα μειωμένο ασφάλιστρο με την προϋπόθεση όμως ότι το όχημα θα οδηγείται από τον ιδιοκτήτη μόνο ή ότι θα καλύπτει ζημιές που επέρχονται εντός μιας προκαθορισμένης ζώνης (πχ εντός ακτίνας 100 χιλιομέτρων από την κατοικία του ιδιοκτήτη-ασφαλιζόμενου). Συναφώς και όροι που ουσιαστικά εξαρτούν τη διατήρηση μειωμένων ασφαλιστρών από την προηγούμενη ειδοποίηση του ασφαλιζόμενου προς τον ασφαλιστή του για τη μεταβολή ορισμένων καταστάσεων (πχ μεταβολή κατοικίας του ασφαλιζόμενου) **απαλλάσσονται** επίσης του ελέγχου διότι λειτουργούν προσδιοριστικά , εξατομικεύοντας την έκταση της παροχής ασκώντας άμεση επίδραση στη διαμόρφωση του τιμήματος. Και τούτο διότι ο ασφαλιζόμενος ευλόγως αναμένει ότι μια τέτοια υποχρέωση ειδοποίησης τον βαραίνει και άρα η προσοχή του θα επικεντρώνεται και σε αυτόν τον όρο. Αντίθετα όμως, κατά τη γνώμη του γράφοντος, δεν θα πρέπει να εκφεύγουν του δικαστικού ελέγχου ρήτρες που σε σύμβαση με χαμηλό σχετικά ασφάλιστρο , βρίσκονται απομακρυσμένες στο κείμενο της σύμβασης από την βασική παροχή και θέτουν ορισμένες μη αναμενόμενες υποχρεώσεις υπό τις οποίες και μόνο θα ισχύει το χαμηλό αυτό ασφάλιστρο, περιορίζοντας έτσι την έκταση της παροχής. Και τούτο , με την τακτική αυτή που συχνά ακολουθείται σε ασφαλιστικές - και όχι μόνο- συμβάσεις, τοποθετώντας δηλαδή οι προμηθευτές ρήτρες προσδιοριστικές της παροχής σε απομακρυσμένα σημεία της σύμβασης, δεν ικανοποιείται το αίτημα της διαφάνειας του όρου. Η αρχή της διαφάνειας στις περιπτώσεις αυτές αποτελεί έτσι μια πύλη εισόδου στον έλεγχο της καταχρηστικότητας των όρων που προσδιορίζουν την παροχή της καταναλωτικής σύμβασης.

Σημαντικό είναι να διευκρινισθεί πως σε καμία περίπτωση το χαμηλό ύψος του ασφαλιστρού , που δεν συνδέεται ευκρινώς με συγκεκριμένους όρους που μειώνουν τον ασφαλιστικό κίνδυνο, δεν θα πρέπει να αποτελεί επαρκή λόγο αποκλεισμού του

ελέγχου των όρων που αποκλίνουν από το «συνήθως συμβαίνουν στις συναλλαγές». Κι αυτό διότι το χαμηλό τίμημα μπορεί να οφείλεται και σε άλλους παράγοντες, όπως για παράδειγμα το ενδεχομένως μειωμένο λειτουργικό κόστος του ασφαλιστή ή η προσπάθεια του να αποκτήσει έδαφος στην συγκεκριμένη αγορά. Ο καταναλωτής δεν οφείλει να γνωρίζει τις προθέσεις ή την επιχειρηματική πολιτική του ασφαλιστή του κι επομένως θα ήταν υπερβολικά δυσμενές και άδικο να χρεωθεί ο ίδιος την επιχειρηματική αυτή επιλογή με την στέρηση της δυνατότητας ελέγχου των συγκεκριμένων όρων, οι οποίοι μάλιστα δεν είναι και ευχερώς προβλέψιμοι και αναμενόμενοι από τον ίδιο.

Η ΣΥΝΕΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΠΟΥ ΡΥΘΜΙΖΟΥΝ ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΟΡΩΝ

Στο άρθρο 6 εδ. β' του ν. 2251/1994, που ουσιαστικά επαναλαμβάνει τη διάταξη 4 παρ. 1 της Οδηγίας, περιγράφεται ένα πλαίσιο συνεκτιμητέων κριτηρίων που χρησιμεύουν όχι μόνο για την αναζήτηση άξιων προστασίας προσδοκιών του καταναλωτή, αλλά και για τη διαπίστωση τυχόν επαρκούς και εύλογης αιτίας ώστε να δικαιολογηθεί ενδεχόμενη απόκλιση από αυτές⁵³. Τα κριτήρια αυτά σύμφωνα με την ως άνω διάταξη είναι η φύση των αγαθών ή υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση, ο σκοπός της σύμβασης, το σύνολο των ειδικών συνθηκών κατά τη σύναψη της και τέλος, αυτό που θα μας απασχολήσει και στην παρούσα, όλες οι υπόλοιπες ρήτρες της σύμβασης ή άλλης σύμβασης από την οποία αυτή εξαρτάται. Η απαρίθμηση μάλιστα των κριτηρίων είναι ενδεικτική⁵⁴.

Η διαδικασία συνεκτίμησης των υπολοίπων ρητρών της σύμβασης μπορεί να έχει άλλοτε ενισχυτική και άλλοτε εξισορροπητική επίδραση στην περί καταχρηστικότητα μιας άλλης ρήτρας. Με τον όρο ενισχυτική επίδραση εννοείται το φαινόμενο, κατά το

---

⁵³ Βλ. σχετικά ΑΠ 1219/2001, ΑΠ 1030/2001, ΑΠ 1401/1999

⁵⁴ Έτσι μπορεί να λαμβάνεται υπόψη και η διαπραγματευτική δύναμη των μερών, όπως ορίζεται και στην 16^η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 93/13 που προβλέπει ότι «κατά την εκτίμηση της καλής πίστης, πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στη διαπραγματευτική δύναμη εκατέρου των συμβαλλομένων».

οποίο, μια μεμονωμένα κρινόμενη ως έγκυρη ρήτρα , όταν συνδεθεί με μια άλλη ρήτρα της σύμβασης αποκαλύπτει έναν καταχρηστικό χαρακτήρα, ενώ αντίθετα , εξισορροπητική επίδραση θα υφίσταται όταν, μια φαινομενικά καταχρηστική ρήτρα, συνδεόμενη με μία άλλη συμβατική ρήτρα αποβάλλει τον καταχρηστικό της χαρακτήρα καθώς τα μειονεκτήματα της συμψηφίζονται κατά κάποιο τρόπο με τα πλεονεκτήματα της συνεκτιμητέας ρήτρας⁵⁵.

Το ερώτημα που ανακύπτει εν προκειμένω είναι εάν μεταξύ των συνεκτιμητέων όρων που θα λειτουργήσουν είτε εξισορροπητικά είτε προς την κατάφαση τυχόν καταχρηστικότητας πρέπει να συμπεριλαμβάνονται και οι όροι που καθορίζουν το τίμημα και την παροχή. Και κατά δεύτερο λόγο , αν δοθεί καταφατική απάντηση σ' αυτό, ποιοι όροι θεωρούνται λειτουργικά συναφείς με το κύριο αντικείμενο της σύμβασης ώστε να επιτρέπεται, έτσι, να επηρεάζεται η κρίση μας ως προς την εγκυρότητα τους από τη συσχέτιση τους με το κύριο αντικείμενο της σύμβασης. Στο δεύτερο αυτό ερώτημα η απάντηση είναι μάλλον σχετικά εύκολη αν λάβει κανείς υπόψη την καίρια θέση που κατέχουν οι όροι του τιμήματος και της παροχής σε μία σύμβαση. Δύσκολα θα κατέληγε κανείς στο συμπέρασμα ότι κάποιος όρος της σύμβασης δεν συνέχεται νοηματικά και λειτουργικά με τα βασικά στοιχεία της σύμβασης. Ως προς το πρώτο όμως έχουν υποστηριχθεί εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις.

Κατά μία άποψη⁵⁶ η συνεκτίμηση των όρων που ρυθμίζουν το κύριο αντικείμενο της σύμβασης είναι ανεπίτρεπτος καθώς κάτι τέτοιο θα καταστρατηγούσε ουσιαστικά την απαγόρευση που τίθεται με το άρθρο 4 II της Οδηγίας 93/13. Κατά την ακριβώς αντίθετη άποψη⁵⁷ , η συνεκτίμηση των όρων αυτών κατά την κρίση για την καταχρηστικότητα ή μη των υπόλοιπων όρων της σύμβασης είναι αυτονόητη και επιβάλλεται να γίνεται αφού δεν είναι δυνατόν να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι δευτερεύοντες όροι της σύμβασης και να εξαιρούνται τα στοιχεία που ουσιαστικά διαμορφώνουν την δικαιοπρακτική βούληση.

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα συσχετίζεται με το λεγόμενο τιμολογιακό επιχείρημα. Οι προμηθευτές , πολλές φορές προκειμένου να δικαιολογήσουν τον

---

⁵⁵ ΟΛΑΠ 6/2006 που αναγνωρίζει διατάραξη της συμβατικής ισορροπίας μόνο όταν «η περιστολή των δικαιωμάτων του καταναλωτή δεν αντισταθμίζεται με άλλους όρους της σύμβασης»

⁵⁶ M. WOLF

⁵⁷ Καρποπούλου (1997) σελ. 136

φαινομενικά άδικο χαρακτήρα ενός όρου εντός της σύμβασης επικαλούνται το μειωμένο τίμημα του προσφερόμενου προς πώληση προϊόντος. το επιχείρημα αυτό σαφώς έχει δεχθεί ισχυρότατη κριτική καθώς χαρακτηρίζεται από αοριστία ενώ το συγκεκριμένο περιεχόμενο των όρων ενδέχεται να μην έχει συνυπολογιστεί στην τιμολογιακή πολιτική. Έτσι τότε μόνο μπορούμε να δεχθούμε την εξισοροποιητική συνεκτίμηση των όρων αυτών , όταν η εξισοροποιητική δράση των παραμέτρων αυτών έχει τεθεί με σαφήνεια στη διάθεση του καταναλωτή, όταν με άλλα λόγια ο καταναλωτής είναι σε θέση να γνωρίζει ποιο ποσό ακριβώς γλιτώνει επειδή αποδέχεται έναν δυσμενή κατά τα άλλα όρο της σύμβασης ή και με ποιο ποσό επιβαρύνεται επειδή επιλέγει μια ποιοτικά ανώτερη παροχή. Διαφορετικά το τιμολογιακό επιχείρημα θα μπορούσε να δικαιολογήσει οποιαδήποτε συμβατική αδικία καθώς ο προμηθευτής πάντα θα επικαλείται πως κατά την τιμολόγηση των προϊόντων του έλαβε υπόψη τον συγκεκριμένο ευμενή ή δυσμενή -κατά περίπτωση- για τον καταναλωτή όρο.

Η εξισοροποιητική λειτουργία μιας μειωμένης τιμής ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας περιορίζεται όμως με βάση την καλή πίστη και τα χρηστά ήθη⁵⁸. Στο σύστημα του αστικού μας δικαίου ήδη γίνεται δεκτό ότι στην περίπτωση ζημίας επί υπέρτερων εννόμων αγαθών, όπως η ζωή και η υγεία του ανθρώπου, η ασφαλιστική αποζημίωση του δικαιούχου δεν συνυπολογίζεται στην αποζημίωση που θα λάβει από τον υπόχρεο κατά το μοντέλο του συνυπολογισμού ζημίας και κέρδους⁵⁹. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και το άρθρο 6 παρ 6 του . 2251/1994, όπου προβλέπεται απεριόριστη αποκατάσταση για ζημίες που προκαλούνται από ελαττωματικό προϊόν σε περίπτωση θανάτου ή σωματικής βλάβης⁶⁰ , σε αντίθεση με τα προβλεπόμενα για τις υλικές ζημίες στο ίδιο άρθρο. Κινούμενη στο ίδιο πνεύμα και η Οδηγία 93/13 στην περ. 1^α του Παραρτήματος αλλά και ο ελληνικός νόμος που την ενσωμάτωσε στα άρθρα 6. παρ. 12 και 8. παρ. 6 ορίζει ως άκυρες τις ρήτρες που απαλλάσσουν τον προμηθευτή από την ευθύνη του σε περίπτωση βλάβης αυξημένης σημασίας εννόμων αγαθών όπως η υγεία , η σωματική ακεραιότητα και η ασφάλεια των καταναλωτών. Με άλλα λόγια σε ορισμένες περιπτώσεις , όπου διακυβεύονται υπέρτερα έννομα αγαθά , το μειωμένο τίμημα δεν μπορεί να λειτουργήσει συμψηφιστικά προς τη διάσωση των ρητρών αυτών.

---

⁵⁸ Βλ. Δέλλιο Προστασία II σελ. 427

⁵⁹ Έτσι Γεωργιάδης , ΕνοχΔΓενΜ (2000) σελ. 156 επ.

⁶⁰ Βλ. Βαλτούδη , Η Ευθύνη (1999) , σελ. 305

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που συναντάται στη θεωρία για την κατανόηση της ανωτέρω αναφερόμενης προβληματικής αντλείται από το πεδίο των αεροπορικών μεταφορών και τα λεγόμενα standby- tickets, εισιτήρια, δηλαδή, που σε αντίθεση με τα συνήθη, προσφέρονται σε χαμηλότερες τιμές από τις κανονικές, αλλά με τον όρο ότι επιτρέπεται στον αερομεταφορέα να μεταβάλλει κατά την κρίση του τον χρόνο αναχώρησης εντός ορισμένων πλαισίων και τηρώντας μια –βραχεία συνήθως- προθεσμία ειδοποίησης του καταναλωτή ή ακόμη και παρέχοντας στις αεροπορικές εταιρίες το δικαίωμα να ματαιώνουν εντελώς την μεταφορά επιστρέφοντας όμως το τίμημα στον καταναλωτή. Στις περιπτώσεις αυτές, το χαμηλό τίμημα αντισταθμίζει τον δυσμενή για τον καταναλωτή όρο της αναμονής και της αβεβαιότητας για το επικείμενο ταξίδι του, τελεί όμως εν γνώσει του και επομένως ο όρος αυτός δεν θα πρέπει να κρίνεται ως καταχρηστικός (συνεκτίμηση της χαμηλής τιμής υπέρ της διάσωσης του κατά τα άλλα άδικου όρου). Διαφορετικά, βεβαίως, έχουν τα πράγματα σε περίπτωση, παραδείγματος χάριν, που το εισιτήριο αυτό προσφέρεται ως κανονικό εισιτήριο με έκπτωση για άλλους λόγους, όπως πχ προσφορά πακέτου διακοπών. Στην περίπτωση αυτή το τίμημα δεν μπορεί να λειτουργήσει εξισορροπητικά υπέρ του προμηθευτή, καθώς δεν πληρούται η προϋπόθεση της, κατά τη στιγμή της σύναψης της σύμβασης, σαφούς και προσδιορίσιμης από την πλευρά του καταναλωτή σύνδεσης του άδικου χαρακτήρα του όρου με την χαμηλότερη τιμή της προσφερόμενης υπηρεσίας. Ανεπίτρεπτη κατά τα ανωτέρω αναλυθέντα θα πρέπει, φυσικά, να θεωρηθεί και η συνεκτίμηση της χαμηλής τιμής ακόμη και του standby ticket για την κρίση περί καταχρηστικότητας όρου που θα απάλλασσε από την ευθύνη λόγω θανάτου ή σωματικής βλάβης του επιβάτη από αεροπορικό δυστύχημα, αφού ως προς τα έννομα αυτά αγαθά η συνεκτίμηση δεν μπορεί να βρει πρόσφορο έδαφος.

ΕΙΔΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

A) ΡΗΤΡΕΣ ΠΡΟΕΞΟΦΛΗΣΗΣ ΣΕ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

Είναι συχνό φαινόμενο στην συναλλακτική πρακτική ο οφειλέτης-δανειολήπτης να επιθυμεί να εξοφλήσει το στεγαστικό του δάνειο πρόωρα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει είτε διότι θέλει να επωφεληθεί από ενδεχόμενη -ευνοϊκή οικονομικά για τον ίδιο-

πώληση του ακινήτου το οποίο και αγόρασε μέσω δανεισμού, είτε ακόμη και σε περίπτωση πιο συμφέρουσας αναχρηματοδότησης για τον ίδιο πολλές φορές από την ίδια κιόλας Τράπεζα. Δεν αποκλείεται φυσικά η πρόωρη αυτή αποπληρωμή του στεγαστικού δανείου να ευνοεί και την Τράπεζα καθώς ενδέχεται να επαναποθετήσει στην αγορά το εισπραχθέν κεφάλαιο ενώ σε κάθε περίπτωση ενισχύεται και η κεφαλαιακή της επάρκεια. Δεν αποκλείεται βέβαια και η περίπτωση, αναλόγως και των συνθηκών που επικρατούν στην αγορά, η Τράπεζα να ζημιωθεί από την πρόωρη αυτή εξόφληση. Για τον λόγο αυτό, στις πιστώσεις στεγαστικών δανείων εμφανίζεται στη συναλλακτική πρακτική όροι που επιτρέπουν την προεξόφληση, εφόσον γίνεται αυτή αξιμώς για την Τράπεζα⁶¹. Το ενδιαφέρον στους όρους αυτούς εντοπίζεται στον εννοιολογικό τους χαρακτηρισμό, αν δηλαδή θα χαρακτηριστούν ως τίμημα ή ως αποζημίωση. Το ερώτημα αυτό απασχόλησε εντόνως τη θεωρία αλλά και τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων μέχρι και πολύ πρόσφατα, όταν και ο νόμος 4438/2016 που ενσωμάτωσε την Οδηγία για τη στεγαστική πίστη ήρθε να δώσει οριστική – όπως φαίνεται- λύση επί ου ζητήματος.

Ο νομικός χαρακτηρισμός της ρήτρας που εξαρτά την πρόωση αποπληρωμή του στεγαστικού δανείου από την προηγούμενη καταβολή ενός χρηματικού ποσού στην Τράπεζα είναι κρίσιμος με την ακόλουθη έννοια: αν από τη μία πλευρά υποτεθεί ότι το χρηματικό αυτό ποσό αποτελεί αποζημίωση για την Τράπεζα, τότε η τελευταία θα πρέπει να αποδείξει την ύπαρξη ζημίας, ώστε να είναι σε θέση ο καταναλωτής να αντιληφθεί σε ποια περίπτωση, για ποια αιτία αλλά και ποιο ποσό θα υποχρεωθεί να καταβάλει, διαφορετικά ο όρος θα πρέπει να θεωρηθεί καταχρηστικός με την επίκληση των άρθρων 2 παρ. 6 και 2 παρ. 7 περ. ε και ια του ν. 2251/1994. Από την άλλη πλευρά, αν το εν λόγω ποσό θεωρηθεί ότι ανήκει στο «τίμημα», τότε με βάση την κρατούσα τουλάχιστον στην ελληνική νομολογία άποψη, ο όρος θα πρέπει να ελέγχεται μόνο ως προς τη διαφάνεια του και όχι ως προς το ύψος του ή τη σχέση του με την αντιπαροχή, κι επομένως θα καθίσταται άνευ λόγου η απόδειξη ενδεχόμενης ζημίας της δανείστριας Τράπεζας.

---

⁶¹ Η μοναδική αναφορά επί του ζητήματος στον ΑΚ εντοπίζεται στο άρθρο 324 όπου ορίζεται ότι «αν ο χρόνος της παροχής είναι ορισμένος, ο οφειλέτης σε περίπτωση αμφιβολίας έχει δικαίωμα να εκπληρώσει την παροχή και πριν από το χρόνο αυτό. Δεν έχει όμως δικαίωμα να αφαιρέσει τον προεξοφλητικό τόκο, εφόσον δεν συνάγεται κάτι άλλο από το νόμο ή τη δικαιοπραξία.»

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε τα εξής : η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου , στην υπόθεση κατά την οποία ασχολήθηκε με το παραπάνω ζήτημα⁶², χωρίς να χαρακτηρίσει ξεκάθαρα τη νομική φύση της εν λόγω ρήτρας, φαίνεται πως την ενέταξε στην έννοια του τιμήματος, καθώς δεν συνάρτησε το ύψος του ποσού αυτού με την πραγματική ζημία της Τράπεζας, αφού έκρινε πως η παροχή αυτή θα κριθεί με βάση την αρχή της εύλογης αποζημίωσης. Ωστόσο με βάση τις πιο πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις, η άποψη αυτή μάλλον δεν μπορεί να σταθεί πλέον. Και τούτο διότι στην παράγραφο **2 του άρθρου 24 του ν 4438/2016** που μετέφερε την κοινοτική Οδηγία στην εσωτερική έννομη τάξη προβλέπεται ότι *«Αν η άσκηση του δικαιώματος πρόωρης εξόφλησης εκ μέρους του καταναλωτή λαμβάνει χώρα εντός χρονικού διαστήματος για το οποίο έχει συμφωνηθεί **σταθερό επιτόκιο** χορηγήσεων, ο πιστωτικός φορέας δικαιούται **εύλογη και αντικειμενικά αιτιολογημένη αποζημίωση** προς αποκατάσταση των ενδεχόμενων εξόδων που υφίσταται και έχουν άμεση σχέση με την πρόωρη εξόφληση και, ιδίως, του κόστους που συνεπάγεται για τον πιστωτικό φορέα η επανατοποθέτηση στη διατραπεζική αγορά κεφαλαίου ίσου προς το ποσό που αποπληρώνεται πρόωρα. Η εν λόγω αποζημίωση δεν μπορεί να υπερβαίνει το ποσό των τόκων που θα κατέβαλλε ο καταναλωτής για το χρονικό διάστημα μεταξύ της πρόωρης εξόφλησης και της συμφωνηθείσας ημερομηνίας λήξης του σταθερού επιτοκίου.»*

Καθίσταται , έτσι -με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο- σαφές , πως το ποσό αυτό που συμφωνείται σε περίπτωση πρόωρης αποπληρωμής στεγαστικού δανείου με σταθερό επιτόκιο έχει την έννοια της αποζημίωσης για την τράπεζα κι επομένως τυχόν αναζήτηση του ποσού αυτού από τον πιστωτικό φορέα θα πρέπει να συνοδεύεται από απόδειξη της σχετικής ζημίας που αυτός υπέστη εξαιτίας ακριβώς του γεγονότος της πρόωρης αποπληρωμής.

B) ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΔΑΝΕΙΩΝ ΣΕ ΞΕΝΟ ΝΟΜΙΣΜΑ

Τη δεκαετία του 2000, και ιδιαίτερα προς το τέλος αυτής, έκανε την εμφάνιση της στη συναλλακτική τραπεζική μια πρακτική που έμελλε να δημιουργήσει έντονα προβλήματα στους δανειολήπτες στεγαστικών δανείων. Η πρακτική αυτή⁶³ δεν είναι

---

⁶² Βλ. ΟΛΑΠ 15/2007

⁶³ Περί της νομιμότητας των σχετικών συμβάσεων βλ. Χασάπη, ΧρΙΔ 2014, σελ. 415-417, Σπυράκο , Δάνεια σε συνάλλαγμα και προστασία του οφειλέτη , ΔΕΕ 2015 ,825 επ. ο οποίος εντοπίζει ως κύριο

άλλη από τη χορήγηση στεγαστικών δανείων σε ξένο νόμισμα , συνηθέστερα σε ελβετικό φράγκο. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι , η χορήγηση του δανείου γινόταν σε ευρώ με ταυτόχρονη μετατροπή της οφειλής σε ελβετικό φράγκο (ορισμένες φορές και σε ιαπωνικό γιέν) ανάλογα με την εκάστοτε ισχύουσα ισοτιμία κατά το χρόνο της εκταμίευσης του δανείου, ενώ η αποπληρωμή θα γινόταν όχι στο ξένο νόμισμα αλλά στο ισόποσο αυτού – κατά τη στιγμή της καταβολής- σε ευρώ. Στην συναλλακτική αυτή πρακτική υφίστατο ο εγγενής κίνδυνος της μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας μεταξύ ευρώ και φράγκου, με άμεση επίπτωση την επιβάρυνση του δανειολήπτη κατά το χρόνο αποπληρωμής. Ο κίνδυνος αυτός πραγματώθηκε τον Ιανουάριο του 2015 με την απελευθέρωση της ισοτιμίας ευρώ – ελβετικού φράγκου και την ανατροπή της μέχρι τότε σταθερής ισοτιμίας. Πολλοί δανειολήπτες κατέφυγαν τότε στα δικαστήρια, στην προσπάθεια τους να ανατρέψουν την κατάσταση αυτή και, μεταξύ άλλων επιχειρημάτων, επικαλέστηκαν και ότι οι ρήτρες αυτές ήταν καταχρηστικές, καθώς άφηναν το τίμημα αόριστο χωρίς σπουδαίο λόγο ενώ ήταν και αδιαφανείς καθώς οι τράπεζες δεν φρόντιζαν μέχρι τότε να ενημερώσουν επαρκώς τους δανειολήπτες για τις ενδεχόμενες οικονομικές συνέπειες που συνεπαγόταν η επιλογή των δανείων αυτών. Στο πλαίσιο αυτό τέθηκε στο ΔΕΕ⁶⁴ ως προδικαστικό ερώτημα το κατά πόσο ήταν δυνατόν να ελεγχθούν οι ρήτρες αυτές ως καταχρηστικές δεδομένου ότι μπορεί να προσκρούουν στην απαγόρευση του αρ. 4 παρ. 2 της Οδηγίας 93/13, για την οποία έχει γίνει εκτενής αναφορά και παραπάνω. Η απάντηση που έδωσε το ΔΕΕ στο ερώτημα αυτό ήταν ότι η ρήτρα μετατροπής σε ξένο νόμισμα δεν εξαιρείται του ελέγχου, αφού απλώς προσδιορίζει την τιμή της μετατροπής στο ξένο νόμισμα , χωρίς να αναφέρεται στην «αμοιβή» του καταναλωτή. Κατά συνέπεια , δεν αναφέρεται στην αναλογία των δύο παροχών και υπόκειται κανονικά σε έλεγχο καταχρηστικότητας.

Τα ελληνικά δικαστήρια σε μεγάλο βαθμό δεν ασχολήθηκαν, ωστόσο, με τη δυνατότητα ελέγχου του συγκεκριμένου όρου επί τη βάση του αρ. 4 παρ. 2 της Οδηγίας αλλά απέφυγαν τον ουσιαστικό έλεγχο της ρήτρας αυτής με το επιχείρημα ότι απλώς επαναλαμβάνει το περιεχόμενο της διάταξης 291 ΑΚ , αποτελεί δηλαδή όρο δηλωτικό και αφού δεν εισάγει απόκλιση από αυτόν δεν μπορεί να υποβληθεί σε έλεγχο

χαρακτηριστικό των δανείων αυτών όχι τη διακύμανση του επιτοκίου αλλά τη διακύμανση του ίδιου του κεφαλαίου , γεγονός που προσδίδει στη σύμβαση επενδυτικό χαρακτήρα .

⁶⁴ ΔΕΕ 30.04.2014 , Υπόθεση C- 26/13 , Arpad Kasler

καταχρηστικότητα. (υποσημείωση με παραπομπές για την αντιπαράθεση επί της συγκεκριμένης κρίσης)

Γ) ΜΟΝΟΜΕΡΗΣ ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΥΜΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΕΠΙΤΟΚΙΟΥ

-ΕΙΔΙΚΑ Ο ΟΡΟΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΜΗΔΕΝΙΚΟΥ EURIBOR ΣΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΠΟΥ Ο ΔΕΙΚΤΗΣ ΑΥΤΟΣ ΕΜΦΑΝΙΖΕΙ ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΤΙΜΗ.

Εκτός από τις ρήτρες προεξόφλησης που είδαμε πως χρησιμοποιούνται ευρέως, στις συμβάσεις στεγαστικών δανείων τίθενται συχνότατα και όροι με τους οποίους η Τράπεζα διατηρεί το δικαίωμα να αναπροσαρμόζει το επιτόκιο. Εφόσον η αναπροσαρμογή αυτή συμφωνείται να γίνεται κατά την κρίση του πιστωτικού ιδρύματος, ο όρος αυτός είναι άκυρος καταρχήν με βάση το άρθρο 372ΑΚ⁶⁵ αλλά και το άρθρο 2 παρ. 7 περ. ια του ν. 2251/1994⁶⁶. Στην περίπτωση, τώρα, που συμφωνείται κυμαινόμενο επιτόκιο η Τράπεζα έχει το δικαίωμα να αναπροσαρμόζει το επιτόκιο, όταν κρίνει πως οι συνθήκες της αγοράς το επιβάλλουν με βάση όμως προσυμφωνημένα σημεία αναφοράς. Στη συναλλακτική πρακτική, σήμερα, το κύριο σημείο αναφοράς είναι το διατραπεζικό επιτόκιο EURIBOR. Ο ουσιωδέστερος λόγος της δυνατότητας αυτής συνδέεται με τον κίνδυνο που αναλαμβάνει η Τράπεζα με την αποστέρηση των κεφαλαίων της όταν δανείζει, σε συνδυασμό με το γεγονός πως ταυτόχρονα η ίδια εξακολουθεί να δανείζεται από άλλες πηγές. Ενδέχεται έτσι, λόγω μεταβολής των συνθηκών στην αγορά χρήματος, το κόστος του χρήματος να αυξηθεί για την Τράπεζα, γεγονός που θεωρείται ότι αποτελεί σπουδαίο λόγο κατά το αρ. 2 παρ 7 περ. ια⁶⁷, ώστε να επέλθει αναπροσαρμογή.

---

⁶⁵ Η ΑΚ 372 προβλέπει ότι «σύμβαση στην οποία ο προσδιορισμός της παροχής ανατίθεται στην απόλυτη κρίση ενός από τους συμβαλλομένους είναι άκυρη»

⁶⁶ «Σε κάθε περίπτωση καταχρηστικοί είναι ιδίως οι όροι που ... χωρίς σπουδαίο λόγο αφήνουν το τίμημα αόριστο και δεν επιτρέπουν τον προσδιορισμό του με κριτήρια ειδικά καθορισμένα στη σύμβαση και εύλογα για τον καταναλωτή»

⁶⁷ Βλ. Δ. Σπυράκο, Κριτήρια αναπροσαρμογής του επιτοκίου στις συμβάσεις δανείου με κυμαινόμενο επιτόκιο, ΔΕΕ 2002, σελ. 1110, ο οποίος αναφέρει πως ακριβώς αυτός ο σπουδαίος λόγος είναι που δίνει στην τράπεζα το δικαίωμα να αναπροσαρμόζει το επιτόκιο στις συνθήκες που έχουν προκύψει, ενώ αντίθετα τέτοια ανάγκη επί σταθερού επιτοκίου δεν προκύπτει καθώς η αξιολόγηση των συνθηκών της αγοράς γίνεται κατά τη σύναψη της σύμβασης, χωρίς να παρέχεται η δυνατότητα επαναξιολόγησης τους κατά τη διάρκεια λειτουργίας της σύμβασης, Ζ. Θεοχαροπούλου ΕφΑΔ 2010, σελ. 71.

Στην αναπροσαρμογή αυτή, όμως, λανθάνει ο κίνδυνος να επιβαρυνθεί ο καταναλωτής αδικαιολόγητα μεγαλύτερο βάρος από αυτό που του αναλογεί, για αυτό και πρέπει να τηρούνται ορισμένες βασικές προϋποθέσεις. Πρώτα απ' όλα θα πρέπει να τηρείται η αρχή της διαφάνειας, τα κριτήρια δηλαδή της αναπροσαρμογής θα πρέπει να τίθενται ενώπιον του καταναλωτή κατά τρόπο σαφή και κατανοητό. Παράλληλα, βέβαια, ο καταναλωτής θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιληφθεί το λόγο της αναπροσαρμογής καθώς και τον τρόπο υπολογισμού αυτής. Κριτήρια όπως «οι μεταβολές της αγοράς χρήματος», «απρόοπτες μεταβολές της χρηματαγοράς» κλπ θα πρέπει να θεωρούνται αδιαφανείς και κατ' επέκταση καταχρηστικοί⁶⁸. Σημαντικό είναι επίσης να γίνεται σαφές στη σύμβαση πως η αναπροσαρμογή θα γίνεται υπό τους ίδιους όρους και προϋποθέσεις τόσο στις περιπτώσεις που αφορά την αύξηση όσο και σε εκείνες που σχετίζονται με τη μείωση του επιτοκίου. Ο καταναλωτής θα πρέπει να δεσμεύεται στην αναπροσαρμογή του επιτοκίου για λόγους που αφορούν το κόστος χρηματοδότησης της Τράπεζας και όχι για λόγους που έχουν να κάνουν με την επιδίωξη περαιτέρω κερδοφορίας της τελευταίας. Αποτελεί με άλλα λόγια αναμφίβολη διατάραξη της ισορροπίας σε βάρος του καταναλωτή κατά το άρθρο 2 παρ. 6 του ν. 2251/1994 ο δανειολήπτης να φέρει τον κίνδυνο της αύξησης του κόστους του χρήματος στη διατραπεζική αγορά, ενώ από την άλλη να μην επωφελείται ανάλογα από τη μείωση αυτού με ανάλογη μείωση του επιτοκίου του⁶⁹. Το ζήτημα αυτό συνδέεται σαφώς και με την αρχή της μη διάψευσης των δικαιολογημένων προσδοκιών των καταναλωτών. Κι αυτό διότι ο η προσδοκία του καταναλωτή που συμφωνεί πίστωση με κυμαινόμενο επιτόκιο είναι ότι το ύψος αυτού θα καθορίζεται με βάση τις διακυμάνσεις του σημείου αναφορά (EURIBOR), διότι αν γνώριζε ότι θα αναλάμβανε ο ίδιος όλον τον κίνδυνο είναι αρκετά αμφίβολο αν θα επέλεγε το κυμαινόμενο και όχι το σταθερό επιτόκιο.

---

⁶⁸ Βλ. . Δ. Σπυράκο, ΔΕΕ 2002, σελ. 1109 ο οποίος αναφέρει ως παράδειγμα τέτοιου όρου την παραπομπή των τραπεζών στο εκάστοτε επιτόκιο που εφαρμόζουν στις νέες χορηγήσεις. Ο όρος αυτός θεωρείται κατά τον ίδιο καταχρηστικός καθώς ενδέχεται να αποσκοπεί στην αύξηση του κέρδους της τράπεζας. Αντίθετα όμως έκρινε η ΕιρΑθ 4052/2009 κατά την οποία ο συγκεκριμένος όρος, κατά το διάστημα μάλιστα που η Ελλάδα δεν ήταν μέλος της ευροζώνης, δεν θεωρείται καταχρηστικός καθώς «δεν παρουσιάζει απόκλιση από τις συναλλακτικά δικαιολογημένες προσδοκίες του δανειολήπτη» και «δεν παραβιάζει την αρχή της διαφάνειας εφόσον έδινε στο δανειολήπτη το δικαίωμα να κατανοεί επαρκώς αν η συμπεριφορά της τράπεζας ήταν σύνομη και σύμφωνη με τα συμφωνηθέντα».

⁶⁹ Βλ. . Δ. Σπυράκο, ΔΕΕ 2002, σελ. 1111 ο οποίος αναφέρεται σε μια «δίκαιη και ισότιμη κατανομή του κινδύνου». Διαφορετικά η Τράπεζα θα παρέμενε καλυμμένη σε δυσμενείς εξελίξεις της χρηματαγοράς και ταυτόχρονα θα της δινόταν η δυνατότητα να αυξάνει το περιθώριο του κέρδους της, το οποίο και συμφωνείται κατά το χρόνο σύναψης της σύμβασης.

- **ΕΙΔΙΚΑ Η ΡΗΤΡΑ ΜΗΔΕΝΙΚΗΣ ΤΙΜΗΣ ΣΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΑΡΝΗΤΙΚΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΟΥ EURIBOR**

«Ως «EURIBOR» νοείται το προσφερόμενο διατραπεζικό επιτόκιο για τραπεζικό δανεισμό σε ευρώ χρόνου ίσου με την Περίοδο Εκτοκισμού, όπως αυτό καθορίζεται με βάση τον κανονισμό λειτουργίας EURIBOR 360 ημερών και ανακοινώνεται κάθε φορά από το European Money Markets Institute (EMMI)... Σε περίπτωση που η τιμή του EURIBOR, όπως ανακοινώνεται κατά τα ανωτέρω, είναι αρνητική (negative / -), αντί αυτής θα εφαρμόζεται μηδενική τιμή.»

Ο παραπάνω όρος, με παραλλαγές ως προς τη διατύπωση, συναντάται πλέον ολοένα και συχνότερα στις πιστωτικές συμβάσεις που συνάπτουν οι τράπεζες με καταναλωτές. Κατά τα οριζόμενα στη ρήτρα αυτή, συμφωνείται ότι σε περίπτωση που η τιμή αναφοράς (EURIBOR), που μαζί με το «περιθώριο» συγκαθορίζουν το τελικό ύψος του κυμαινόμενου επιτοκίου, παρουσιάζει αρνητική τιμή (euribor > 0) τότε αντί αυτής της αρνητικής τιμής θα εφαρμόζεται μηδενική.

Γεννώνται λοιπόν τα εξής ερωτήματα γύρω από τη συγκεκριμένη ρήτρα: πρώτον, κατά πόσο αυτή εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ν. 2251/94, ώστε να δύναται να ελεγχθεί ως καταχρηστική δεδομένου ότι προσδιορίζει το τίμημα και δεύτερον, αν έστω θεωρήσουμε πως ο όρος αυτός μπορεί να υπαχθεί στον παραπάνω έλεγχο, στην ουσία του είναι άραγε καταχρηστικός;

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, κατά την μάλλον κρατούσα -τουλάχιστον στη νομολογία- άποψη , ο όρος αυτός προσδιορίζει το κύριο αντικείμενο της σύμβασης και επομένως εκφεύγει του ελέγχου καταχρηστικότητας με βάση τα οριζόμενα στο άρθρο 2 του ν. 2251/94 , και δύναται να ελεγχθεί μόνον ως προς τη διαφάνεια του, αν έχει τεθεί δηλαδή κατά τρόπο σαφή και κατανοητό. Κατά την προσωπική γνώμη του γράφοντος, και δεδομένης της πολυπλοκότητας στην περιγραφή του όρου που ξεφεύγει από τις δυνατότητες κατανόησης του μέσου καταναλωτή, αλλά και της θέσης της στις σχετικές συμβάσεις, όπου συνήθως τοποθετείται σε απόσταση από το επιτόκιο, ο όρος αυτός δύσκολα μπορεί να διαβεί με επιτυχία τον έλεγχο της διαφάνειας. Η κρίση περί της αδιαφάνειας του όρου, βέβαια, θα πρέπει κάθε φορά να γίνεται –στα πλαίσια της ατομικής δίκης- με βάση τη συγκεκριμένη σύμβαση, τις τυχόν διευκρινίσεις από πλευράς της τράπεζας και της ακριβούς θέσης του όρου εντός της σύμβασης.

Δεχόμενοι όμως την άποψη, σύμφωνα με την οποία -στο ελληνικό δίκαιο τουλάχιστον- επιτρέπεται ο δικαστικός έλεγχος του τιμήματος, και εισερχόμενοι έτσι στο πεδίο της ουσιαστικής κρίσης του όρου θα πρέπει να αναφέρουμε τα εξής: η έννοια του κυμαινόμενου επιτοκίου συνδέεται αναντίρρητα με τις αυξομειώσεις της αγοράς χρήματος, και έχει ως στόχο να μην βρεθεί η τράπεζα λόγω των συνθηκών της αγοράς σε δυσμενή θέση ως προς τα κεφάλαια που έχει παραχωρήσει προς χρήση στους δανειολήπτες. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει το κυμαινόμενο επιτόκιο να έχει ως σκοπό την αύξηση του κέρδους της Τράπεζας. Ο καταναλωτής από την άλλη συμφωνεί στη χορήγηση πίστωσης με κυμαινόμενο επιτόκιο, αποδεχόμενος το ενδεχόμενο να επιβαρυνθεί οικονομικά σε περίπτωση δυσμενών οικονομικών συνθηκών της αγοράς, οι οποίες συνθήκες επηρεάζουν σαφώς και τις τράπεζες, αλλά προσμένοντας από την άλλη, πως σε περίπτωση ευνοϊκών συνθηκών στην αγορά χρήματος θα υπάρχει και προς αυτόν αντίστοιχη μείωση του επιτοκίου. Μόνο κατά αυτόν τον τρόπο κατανέμονται δίκαια τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των μερών στη σύμβαση. Διαφορετικά, ο καταναλωτής επωμίζεται ο ίδιος ολόκληρο τον κίνδυνο της ενδεχόμενης καθόδου της αγοράς. Δε μπορούμε, λοιπόν, παρά να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως δεδομένης της μη ύπαρξης αντίστοιχου ορίου ως προς τα άνω (για παράδειγμα ρήτρα που θα όριζε ότι «σε περίπτωση που το euribor εμφανίζει τιμές μεγαλύτερες του 3 θα εφαρμόζεται 3»), ο όρος αυτός περί μη εφαρμογής της αρνητικής τιμής του euribor θα πρέπει να νοηθεί ότι προκαλεί σημαντική διατάραξη της ισορροπίας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συμβαλλομένων σε βάρος του καταναλωτή κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 6 του ν. 2251/1994 και άρα θα πρέπει να κριθεί καταχρηστικός.

Η ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΗ ΤΙΜΟΛΟΓΗΣΗ ΑΠΟ ΠΛΕΥΡΑΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

Το ζήτημα της δίκαιης τιμής ενός προϊόντος έχει απασχολήσει, όμως, και έναν άλλο κλάδο του δικαίου, το Δίκαιο του Ανταγωνισμού. Αν και ο τομέας αυτός του δικαίου ανήκει λειτουργικά στο δημόσιο δίκαιο και εκ πρώτης όψεως φαίνεται να μη συνδέεται με την παρούσα διερεύνηση, εντούτοις, πρέπει να επισημάνουμε πως οι κανονιστικές ρυθμίσεις του δικαίου του ανταγωνισμού μπορεί να έχουν ως πρώτιστο μέλημα την

ομαλή λειτουργία της αγοράς και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, σε τελική ανάλυση όμως τίθενται και αυτοί για την προστασία των καταναλωτών, ίσως όχι πλέον μεμονωμένα, αλλά ως ένα ενιαίο σύνολο.

Στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής ΣΛΕΕ) και συγκεκριμένα στο άρθ. 102 περ. α' προβλέπεται η απαγόρευση άμεσης ή έμμεσης επιβολής μη δίκαιων τιμών αγοράς ή πώλησης ή άλλων όρων συναλλαγής. Η μη δίκαια τιμή αγοράς νοείται εδώ ως η υπερβολική ή άλλως καταχρηστική υπερτιμολόγηση, η πώληση με άλλα λόγια αγαθών από μια επιχείρηση με δεσπόζουσα θέση στην αγορά σε υπερβολικά υψηλές τιμές και αποτελεί την χαρακτηριστικότερη μορφή κατάχρησης της δεσπόζουσας θέσης μιας επιχείρησης⁷⁰.

Όσο όμως κι αν η απαγόρευση θέσης υπερβολικά υψηλών τιμών φαίνεται ίσως αυτονόητη πρόβλεψη σε μια αντιμονοπωλιακή νομοθεσία, στην πράξη τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και σε εθνικό επίπεδο τέτοιες υποθέσεις σπανίως απασχολούν τις Αρχές του ανταγωνισμού. Οι λόγοι που συμβαίνει αυτό μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

Αφενός η εγγενής δυσκολία διαπίστωσης του υπερβολικού του τιμήματος, μία κρίση που σε αρκετές περιπτώσεις ενδέχεται να είναι οριακή, απαιτεί τη θέσπιση ορισμένων κριτηρίων. Το συνήθως προτεινόμενο κριτήριο του εύλογου περιθωρίου κέρδους δεν μπορεί να αποδώσει συνήθως εύκολα ένα ορισμένο ποσό, ιδίως όταν η υπό εξέταση επιχείρηση δραστηριοποιείται σε πολλές αγορές, οπότε και ανακύπτει η πρόσθετη δυσχέρεια επιμερισμού του κοινού κόστους⁷¹. Αντίστοιχα προβλήματα παρουσιάζει και η λεγόμενη μέθοδος του “yardstick competition” ,της σύγκρισης δηλαδή της τιμής που προσφέρει η –εν δεσπόζουσα θέση ευρισκόμενη- επιχείρηση με τις αντίστοιχες τιμές άλλων επιχειρήσεων που λειτουργούν ανταγωνιστικά, και τούτο διότι είναι δύσκολο να ευρεθεί ο κατάλληλος ανταγωνιστής ως μέτρο σύγκρισης.

Αφετέρου, ακόμη κι αν υποθεθεί ότι ευρίσκεται το κατάλληλο κριτήριο , θα πρέπει να προσδιοριστεί, σε δεύτερο επίπεδο, ποιο είναι εκείνο το θεμιτό περιθώριο κέρδους ή ποια η απόκλιση από την αντίστοιχη τιμή πώλησης σε άλλες αγορές , η υπέρβαση των οποίων θα καθιστά την τιμή καταχρηστικά υψηλή. Η κρίση αυτή, όμως, ανάγεται σε

---

⁷⁰ Βλ. Τζουγανάτο, Δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού, σελ. 708.

⁷¹ Βλ. απόφαση United Brands

υποκειμενικά κριτήρια καταλείποντας ευρεία διακριτική ευχέρεια στις αρμόδιες ρυθμιστικές αρχές γεγονός που ως λογικό επακόλουθο γεννά ανασφάλεια δικαίου⁷².

Εκτός όμως από τις πρακτικές δυσκολίες που παρουσιάζει το παραπάνω εγχείρημα, η απαγόρευση της υπερβολικής τιμολόγησης σύμφωνα με μια άποψη, αρκετά διαδεδομένη στην Ευρώπη αλλά και στις ΗΠΑ, θα πρέπει να παραμένει εκτός του πεδίου της αντιμονοπωλιακής πολιτικής για δικαιοπολιτικούς λόγους⁷³. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, μια ενδεχόμενη απαγόρευση των υπερβολικών τιμών, στο πλαίσιο μάλιστα της φιλελεύθερης οικονομίας της αγοράς, σε βάθος χρόνου θα είχε αντανταγωνιστικά και συνεπώς βλαπτικά αποτελέσματα για τους καταναλωτές, καθώς θα περιόριζε το κίνητρο για επενδύσεις από τις μεγάλες επιχειρήσεις⁷⁴.

Προς υποστήριξη της ανωτέρω θέσεως, έχει μάλιστα υποστηριχθεί, ότι οι υψηλές τιμές σε μια συγκεκριμένη αγορά, λειτουργούν ως κίνητρο εισόδου στη σχετική αγορά νέων επιχειρήσεων, η παρουσία των οποίων θα έχει σαν αποτέλεσμα την επαναφορά των τιμών στα «φυσιολογικά» επίπεδα.

Στα επιχειρήματα αυτά, βέβαια, υπάρχει και έντονος αντίλογος. Από τη μια, υπάρχουν περιπτώσεις που δεν απαιτείται να εξευρεθεί κίνητρο για νέες επενδύσεις, είτε επειδή στη σχετική αγορά απαιτούνται μικρές επενδύσεις είτε επειδή η δεσπόζουσα επιχείρηση έχει πολλαπλώς αποσβέσει τις αρχικές της επενδύσεις.

Ενδιαφέρον, ενόψει και των ανωτέρω τοποθετήσεων, παρουσιάζει η αντιμετώπιση του ζητήματος της υπερβολικής τιμολόγησης από το ΔΕΕ. Στην υπόθεση *United Brands*, αν και το Δικαστήριο ακύρωσε εν τέλει το πρόστιμο της Επιτροπής στην εταιρεία *UBS* υπερβολική τιμολόγηση της μπανάνας στην Ιρλανδία, ωστόσο υιοθέτησε στο σκεπτικό της την άποψη ότι « η χρέωση δυσανάλογης τιμής προς την οικονομική αξία της παροχής συνιστά κατάχρηση» και ως κριτήριο έλαβε το λεγόμενο *cost plus*, τη σύγκριση δηλαδή της τιμής πώλησης με το κόστος παραγωγή. Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο, συνέχισε, πως ακόμη και η διαπίστωση ενός υψηλού περιθωρίου κέρδους,

---

⁷² Δεδομένου ότι και οι αρχές του ανταγωνισμού δεν διαθέτουν την τεχνογνωσία αλλά ούτε και τη σχετική βούληση. Πρβλ. την 7η Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επί της πολιτικής ανταγωνισμού που αναφέρει ότι «... μέτρα για να περιορίσουν την καταχρηστική εκμετάλλευση της δεσπόζουσας θέσης δεν μπορούν να μετατραπούν σε συστηματική παρακολούθηση των τιμών.

⁷³ Βλ. Τζουγανάτο, Δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού, σελ. 710-711

⁷⁴ βλ. υπόθεση *Trinko* όπου το Ανώτατο Αμερικανικό Δικαστήριο έκρινε ότι « η δυνατότητα χρέωσης μονοπωλιακών τιμών, τουλάχιστον για μια βραχεία περίοδο, είναι αυτό που ελκύει την επιχειρηματικότητα. Προτρέπει στην ανάληψη κινδύνων που οδηγούν στην καινοτομία και την οικονομική ανάπτυξη»

το οποίο και δεν προσδιόρισε περισσότερο, δεν αρκεί για να θεμελιώσει καταχρηστική τιμολόγηση κι άρα εκμετάλλευση. Σύμφωνα με το Δικαστήριο θα πρέπει να εξετασθεί ακόμα και εάν επιβλήθηκε δίκαιη τιμή, είτε κατά απόλυτη έννοια, είτε εν συγκρίσει με ανταγωνιστικά προϊόντα. Με την απόφαση του το ΔΕΕ απέφυγε να απαντήσει όμως στα καίρια ερωτήματα των επικριτών της θέσης αυτής, πώς δηλαδή θα κοστολογηθεί αυτή η δίκαιη τιμή, και πώς θα βρεθεί ο κατάλληλος ανταγωνιστής σε όλες τις αγορές, ώστε να αποτελέσει το μέτρο σύγκρισης.

Η έννοια της οικονομικής αξίας του προς πώληση αγαθού, όμως, αν και είναι κεντρικής σημασίας στο ζήτημα αυτό δεν έχει ακόμη καθοριστεί νομολογιακά, ενώ η σχετική ανάλυση της Επιτροπής⁷⁵ μάλλον περιπλέκει παρά επιλύει το ζήτημα. Κι αυτό, διότι, σύμφωνα με την Επιτροπή η οικονομική αξία καθορίζεται λαμβάνοντας υπόψη και μη κοστολογικά στοιχεία, όπως η ζήτηση. Έτσι, αν οι χρήστες θεωρούν ότι αξίζει να πληρώσουν παραπάνω για κάποιο αγαθό, αυτό θα πρέπει να συνεκτιμάται στην αξία του αγαθού. Η θέση αυτή έχει δεχθεί βεβαίως έντονη κριτική καθώς αφήνει να εννοηθεί πως όταν μια τιμή χρέωσης βρίσκει ανταπόκριση στην αγορά, πολύ δύσκολα μπορεί να κριθεί ως καταχρηστική.

Παρά τις επιμέρους διαφωνίες, στο πεδίο του δικαίου του ανταγωνισμού, φαίνεται να επικρατεί, νομολογιακά τουλάχιστον, η άποψη ότι ο έλεγχος των τιμών είναι θεμιτός όταν οι κανόνες της αγοράς δεν λειτουργούν ομαλά, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις δεσπόζουσας θέσης μιας επιχείρησης σε μια σχετική αγορά (δεδομένου ότι τουλάχιστον στο πλαίσιο της ΕΕ δύσκολα μπορούν να νοηθεί πλέον η ύπαρξη μονοπωλίων). Ο έλεγχος, βεβαίως, που ασκείται σε αυτές τις περιπτώσεις οδηγεί σε διαφορετικά έννομα αποτελέσματα από τον έλεγχο με βάση το δίκαιο της προστασίας του καταναλωτή, καθώς στο δίκαιο του ανταγωνισμού οι αρμόδιες αρχές δεν μπορούν να επέμβουν και να τροποποιήσουν τις συναφθείσες συμβάσεις, παρά μόνο να επιβάλλουν πρόστιμα και απαγορεύσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

---

⁷⁵ Αποφάσεις Scandlines και Sundbusserne

Μέσα από την παρούσα διερεύνηση, νομίζω κατέστη σαφές, πως ο έλεγχος του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης τόσο σε ευρωπαϊκό, όσο κυρίως και σε εθνικό επίπεδο, λόγω και της ιδιομορφίας του ελληνικού νόμου που ενσωμάτωσε την κοινοτική Οδηγία, είναι ένα ζήτημα ιδιαίτερος αμφιλεγόμενο σε νομικό αλλά και δικαιοπολιτικό επίπεδο.

Η επικράτηση του μοντέλου της φιλελεύθερης οικονομίας είναι συνυφασμένη με την απελευθέρωση των τιμών, οι οποίες δεν μπορούν να καθορίζονται από κανέναν άλλο νόμο παρά μόνο από αυτόν της προσφοράς και της ζήτησης. Ο κρατικός κηδεμονισμός των τιμών έχει από καιρό εγκαταλειφθεί στις σύγχρονες δυτικές οικονομίες. Εξάλλου ο μέσος συνετός καταναλωτής επικεντρώνει την προσοχή του ακριβώς στο ύψος του τιμήματος και στην μεταξύ αυτού και του παρασχόμενου αγαθού αναλογία. Η αρχή της διαφάνειας των όρων αυτών διαδραματίζει το σημαντικότερο ρόλο στο σημείο αυτό. Μόνο υπό την προϋπόθεση αυτή ο καταναλωτής μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος φορέας της βούλησης του. Έχοντας στο νου του ακριβώς αυτό ο ενωσιακός νομοθέτης ρητά δεν εξαίρεσε τους όρους που ρυθμίζουν το τίμημα και την παροχή από την υποχρέωση σαφούς και κατανοητής διατύπωσης.

Η μη μεταφορά της διάταξης 4.2 της Οδηγίας 93/13 στον ν. 2251/1994 που απαγορεύει τον έλεγχο του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης σε συνδυασμό με το αρ. 8 που επιτρέπει την θέσπιση ευνοϊκότερων για την προστασία των καταναλωτών διατάξεων στα κράτη μέλη μπορεί μεν καθαρά τεχνικά να επιτρέπει τον έλεγχο της καταχρηστικότητας του τιμήματος, λαμβάνοντας υπόψη και την πιο πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, ωστόσο, κατά τη γνώμη του γράφοντος, η δυνατότητα αυτή δεν έχει ιδιαίτερο πρακτικό αντίκρισμα. Και τούτο, διότι αφενός η κρίση για το πότε μια τιμή είναι καταχρηστική, με την έννοια της δυσαναλογίας της με την παροχή, απαιτεί αυστηρά θεσμοθετημένα κριτήρια, διαφορετικά λανθάνει ο κίνδυνος της απορρύθμισης της αγοράς, αφετέρου διότι το κρίσιμο στοιχείο για την ομαλή λειτουργία της αγοράς είναι η τήρηση της αρχής της διαφάνειας. Εφόσον οι όροι που αφορούν το ύψος του τιμήματος και την έκταση και την ποιότητα της παροχής -ιδίως στις σύνθετες συμβάσεις της σύγχρονης οικονομίας- είναι διατυπωμένοι κατά τρόπο σαφή και κατανοητό, οι καταναλωτές θα είναι σε θέση να επιλέξουν το πιο συμφέρον για αυτούς αγαθό, σταθμίζοντας την αναλογία των εκατέρωθεν παροχών, δίνοντας έτσι πάλι τη δυνατότητα στις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης να λειτουργήσουν προς τη σωστή κατεύθυνση. Με άλλα λόγια, κατά την προσωπική μου άποψη, εφόσον

η αρχή της διαφάνειας τηρείται στο ακέραιο, υπό όλες τις εκφάνσεις της⁷⁶, περαιτέρω έλεγχος κρίνεται ανατιολόγητος και άρα ανεπίτρεπτος.

Πρέπει παρόλα αυτά να επισημάνουμε ότι πολλές φορές επιχειρήσεις αποκτούν δεσπόζουσα θέση στην αγορά ή δημιουργούν οριζόντιες συμπράξεις με αποτέλεσμα οι τιμές να διαμορφώνονται ανεξάρτητα από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Στις περιπτώσεις αυτές, ακόμη και τηρουμένης της αρχής της διαφάνειας, οι καταναλωτές βρίσκονται εγκλωβισμένοι, μη έχοντας δυνατότητα εναλλακτικών επιλογών και αναγκάζονται έτσι να προσχωρήσουν σε συμβάσεις με επαχθείς και καταχρηστικούς όρους. Το ζήτημα αυτό όμως είναι θέμα ενός άλλου κλάδου του δικαίου, του Ελεύθερου Ανταγωνισμού, και πρέπει να επιλύεται με αυστηρή εποπτεία της αγοράς από τις αρμόδιες αρχές και με έμφαση στην πρόληψη τέτοιων φαινομένων.

Τέλος, μια ακόμη σκέψη που καλό θα είναι να έχουμε κατά νου, εξετάζοντας τα όρια του ελέγχου των ΓΟΣ είναι η ακόλουθη: οι προμηθευτές με τη χρήση των ΓΟΣ απλοποιούν και εξορθολογίζουν την οργάνωση της εργασίας τους, εξοικονομούν δαπάνες και αποφεύγουν μακρές διαπραγματεύσεις και αντιδικίες. Τα οφέλη αυτά αντανακλούν θετικά και στους καταναλωτές οι οποίοι εξυπηρετούνται ταχύτερα, απολαμβάνοντας μάλιστα συνήθως χαμηλότερες τιμές ως απόρροια της τυποποίησης και της μαζικότητας που προσφέρουν οι ΓΟΣ. Ο έλεγχος των τελευταίων είναι βέβαια θεμιτός και επιβεβλημένος, ωστόσο, μια πολιτική αυστηρότατου ελέγχου που θα είχε ως αποτέλεσμα την κρίση όλων των όρων ως καταχρηστικών ίσως να είχε τα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Το κόστος των παρεχόμενων υπηρεσιών και αγαθών θα ανέβαινε ενώ και η ανάληψη όλων των κινδύνων από την πλευρά των προμηθευτών θα είχε ως αποτέλεσμα τη μετακύλιση του σχετικού κόστους στο καταναλωτικό κοινό. Το επιχείρημα μάλιστα ότι το σχετικό κίνδυνο θα πρέπει στα πλαίσια της σύγχρονης δομής των αγορών να αναλαμβάνει περισσότερο εκείνος ο οποίος μπορεί να τον ασφαλίσει με το μικρότερο κόστος, δε με βρίσκει προσωπικά απόλυτα σύμφωνο, καθώς η κοινωνικοποίηση της ζημίας θα πρέπει να επιτρέπεται μόνο για την προστασία υπέρτερων υπερατομικών εννόμων αγαθών, όπως για παράδειγμα η προστασία του περιβάλλοντος.

Δεδομένης της θεωρητικής αμφισβήτησης που επικρατεί ακόμη και σήμερα, 25 χρόνια μετά τη θέση σε ισχύ του ν. 2251/1994, η ανάγκη για μια νομοθετική παρέμβαση που

---

⁷⁶ Βλ. ανωτέρω στο κεφάλαιο «Η αρχή της διαφάνειας ως θεμελιώδης αρχή στο δίκαιο των ΓΟΣ»

θα αμβλύνει τις εκατέρωθεν αντιπαραθέσεις μοιάζει επιτακτική. Στο ελληνικό δίκαιο το ζήτημα του επιτρεπτού ή μη του ελέγχου του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης παραμένει, ύστερα και από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, ανοιχτό. Κι αυτό διότι οι υποστηρικτές της άποψης που τάσσεται υπέρ της απαγόρευσης του ελέγχου δεν στηρίζονται μόνο στο γραμματικό κριτήριο αλλά και στη συστηματική ερμηνεία των διατάξεων της παρ. 7 του αρ. 2, όπως αναλύσαμε παραπάνω. Για το λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο η βούληση του έλληνα νομοθέτη να αποτυπωθεί ρητά ώστε στο μέλλον να εξασφαλιστεί η πολυπόθητη ασφάλεια του δικαίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ και ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- ❖ Αλεξανδρίδου Ελίζα, *Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή (2018)*
- ❖ Γεωργιάδης, *ΕνοχΔΓενΜ (2000)*
- ❖ Δέλλιος, *Προστασία ΙΙ*
- ❖ Ευθυμίου Α., *Το ζήτημα του δικαστικού ελέγχου των ΓΟΣ που καθορίζουν τα κύριο αντικείμενο της σύμβασης, ΧρΙΔ 2011,*
- ❖ Καραμπατζός Α. , *Ιδιωτική αυτονομία και προστασία του καταναλωτή*
- ❖ Λελεντζή, *Ο έλεγχος του περιεχομένου των γενικών όρων συναλλαγών (αρ. 2 παρ. 6 και 7 ν. 2251/1994) κατά την πρόσφατη νομολογία του ΑΠ, ΝοΒ 2002*
- ❖ Μεντής Γ. , *Γενικοί όροι συναλλαγών σε καταναλωτικές και εμπορικές συμβάσεις, Ερμηνεία του αρ. 2 παρ 1-10 του ν.2251/1994*
- ❖ Μεντής Γ., *Γενικοί όροι τραπεζικών καταναλωτικών συμβάσεων, ΧρΙΔ 2001*
- ❖ Παπανικολάου Παναγιώτης, *Περί των ορίων της προστατευτικής παρέμβασης του δικαστη στη σύμβαση, Προς μία γενική θεωρία περί καταχρήσεως της συμβατικής ελευθερίας, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991*
- ❖ Παπανικολάου Παναγιώτης, *Καταπλεονεκτικές δικαιπραξίες (1983)*
- ❖ Παπαρσενίου, *Το ζήτημα των καταχρηστικών γενικών όρων συναλλαγών*
- ❖ Πυροβέτση Μ. , *Προστασία του καταναλωτή, γενικοί όροι – Γενικοί καταχρηστικοί όροι των συναλλαγών με τους καταναλωτές, Αρμ. 1996*
- ❖ Ρήγας Κ. , *ΝΟΒ 2015*
- ❖ Σπυράκος Δημήτριος , *Κριτήρια αναπροσαρμογής του επιτοκίου στις συμβάσεις δανείου με κυμαινόμενο επιτόκιο, ΔΕΕ 2002*
- ❖ Σπυράκος, *Δάνεια σε συνάλλαγμα και προστασία του οφειλέτη , ΔΕΕ 2015*
- ❖ Σπυρόπουλος, *Ο δικαστικός περί καταχρηστικότητας έλεγχος της σχέσης παροχής – αντιπαροχής βάσει της γενικής ρήτρας του αρ. 2 παρ. 6 ν. 2251/1994, ΔΕΕ 11/2007*
- ❖ Τζουγανάτος Δημήτριος, *Δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού (2013)*
- ❖ Τριανταφυλλάκης Γ. , *Σχόλιο υπό την ΠΠρΑθ 6521/1995, ΔΕΕ 1996*
- ❖ Χασάπης, *ΧρΙΔ 2014*
- ❖ Canaris, *NJW 1987*
- ❖ Μ. J. Sandel, *Δικαιοσύνη : Τι είναι το σωστό*

